८२५

स्वस्ति श्रीवीरंभोतेवभोवेदात्र माने ह्वीटे देवाविनं गणपाठे उपांनवाम्सं तेहुकरणे सोवि
नवे: नमो स्वत्नान्मर्वः ग्रुवस्थिानवि कल्पवान्हृवीः [illegible] नव्ह्रीसोवाः यमादेशा:
कृते पृतिवत् नवि गायक [illegible] षष्ठीने दि मादे यासांतोक्रियानान उभेय इतिलिंगाव
त्र्यर्थ वैशृ [illegible] किमर्थं हेवुयोरे शोवृह रूपाविभि नैवीयेव सूत्र इकारांतस्यत्र बार्थे दीर्घनिर्दे
शः सवर्णे [illegible] गः ग्रहता ग्रामारोजस्महवीसवती तिरर्थः नेनप्रथमबस्मनयउपदस्माहेकु
तिपणानां येनि स्विहेंद्रनन [illegible] योतत सूत्रनस्तोग्रास्याः हितयो हितयाः हे [illegible]
गुणनेवर्णाश्रमतराः उभयथाहस्याः एउततेवाणिनविकल्पः यद्वा उभये सवाउत्तरो मयग्रहणा
वायमि स्त्रे [illegible] हस्वनेहः न्नुवर्तनीयेतस्वान्यमार्थेनयावाव्यापि उभयेउभेव रूपनाम
धर्मीभ्रमस्याहूस्य [illegible] वैविधे [illegible] नस्थेमितिनिर्दे हाम: मेव एवमपि हिसत्रेलाघवांके
द्विदेवमा [illegible] मांनतानाभ्रमा [illegible] माने यद्वा विभक्तानतयोनिर्दि शोपादेशास्तटनसमास्थितिता
पकार्यंवा [illegible] वादीवृग्रह [illegible] मितिनयमिनाह [illegible] उभेय इतिनिर्दे शेनसर्वश्रमाजि सेभ
वात् यदीपि विभक्तनवि [illegible] पीन्याहनतउभयेइतिनिर्दे शेनसहि तदोषप्रयोजनमभावोद
तायं उदात्तनाः र्थवत्यादिपदे [illegible] उदात्तादीनामि स्वाः विधानाटयस तद्दीपनत्वमवि

२३१

लेवु

...रेनमर्ग्र्यपातेन ज्ञातं इनैव प्रवर्त्तयन्ति मैवं मन्त्रेवह्निसन्निपातेन
पंजलं नवनाप्यभिभाषयाद् इतेनमर्ग्र्यपातेन ज्ञातं इनैव प्रवर्त्तयन्ति [illegible] विधीयत इति मायमस्याविषय इति
लक्षणा विधिरनिमित्तं [illegible] समस्यालमेव [illegible] विधीयत इति मायमस्याविषय [illegible]
नटोपि [illegible] ज्ञातो [illegible] कर्त्तव्यस्याविपातक: [illegible] दिनस्याविशेष [illegible] नावान्यत [illegible]
पिनु [illegible] ती ति [illegible] तेस्मा: किंचित्क रनात उभयं इति [illegible] प्रानन स्मा: नित्यत्वा: भ्युपगमात् ग
सर्व [illegible] ति काम्या [illegible] सर्व इति [illegible] समस्य [illegible] सर्व [illegible] विधानानि [illegible] प्रपमानस्मा [illegible]
मर्वनीति व्याख्यान [illegible] बृहदादि [illegible] विनि [illegible] स्याप्राप्ति [illegible] लभ्यात् व
ज्ञावित्तो [illegible] विनि [illegible] हेतु [illegible] ना [illegible] नामिक [illegible] नान्यादि
[illegible] वितं [illegible] नरस्येति नाम ये नानादि इति सर्व [illegible] तेस्य [illegible] भवान [illegible]
[illegible] वृहस्मा [illegible] सस्य [illegible] समे वृधि कार्यं नेति व्याख्यानं वाध [illegible] भावात्तेज [illegible]
[illegible] वपुत्र [illegible] हे स्मा [illegible] अत [illegible] वा [illegible] प्रतीति [illegible]
[illegible] नय [illegible] वापा [illegible] यथा [illegible] ने [illegible] पूर्व [illegible] नाम
[illegible] वावा [illegible] इति [illegible] विशेषणार्थ: [illegible] इति [illegible] हव [illegible]
[illegible] कारो यथा [illegible] नायास्य [illegible] जाति
पर्द [illegible] सर्व [illegible] वायवा [illegible] वाश [illegible] सर्वादि [illegible] चेन
[illegible] वृहिस्यां [illegible] संख्यान याविति [illegible] केनकेर्ज [illegible] वाज [illegible]
[illegible] वायां [illegible] हि [illegible]

१२५

लघु॰ पायरःवोरेःस्यादितेकयोमाश्रुतसोक्रमपवाःयेःअंत्रादिलोवोमाःर्थसग्रहस्याग्रःवेर्नंज्ञवर्नस्य
३५ वेष्यतविकल्पोद्याःश्वितवासमायेग्उनुकल्पनायारहेमिद्धर्थद्वाटतिप्रसंगोनोङ्गावाःसे
सर्वनामस्वितिकालायसंयसूइःसर्वादितितिवहेघुक्तंश्चेउमेडेलावद्वाःभावेप्युतस्यदेनस्य
सनातश्वर्कलायेत्राटावतिवा।तिवाद्यणपाठेःवर्णाःश्रयणीयःसर्वनामइतिस्यवसर्वादि
रित्यिवघुक्तंननुसर्वनामइतिश्रुतिसर्वायप्रियविश्वायेनाटावर्ततिप्रसंगस्तकरीनावावर्ण
यःसर्वनाम्नःस्यादितिपाणिनीयसत्रस्यातेसर्वादेःस्यादित्येवउक्तंसंज्ञोपसर्जनयोस्तपाठात
यर्तुरुषःसतःसर्वनाम्नःसर्वादेःपरस्याउस्येराटेशस्याः स्मादुत्तमसौविकल्पकस्यावावसिततेव
नहमोरित्येवसंज्ञायप्रत्ययोत्ताद्वविकल्पोःनास्मात्सर्वादेर्नित्यं ननुउःसेवाःऽटेसाद्यतोग्र
हणमित्युक्तं नत्रादिमात्रोतपरसौवेहेतुग्रहणं किंतस्मात् तस्यावसर्वादेःपरस्याःकारस्येउ
गमःर्वत्रिश्वधानेमेवेडःसिरटिनातोडःसिवितयःनववर्णविपरिणाममेनडःसेरश्चक्तं स्यादितिवा
द्यातेमेवमभे नेवेवमपिडःसेरकारस्यनयेःस्तवयंपग्रहणोप्रमाणाःभावात्नत्याश्चितित
वातपरवोच्चस्वटाटेशानसुषेस्यउस्यमकुर्वेशटाटेशोनस्याटेनाग्रान्नोडःसेःपरवाःभावात्रज्ञा
यथवोवाश्रुतसस्यटसहितसेडःसेस्याटित्येवावं नस्मादित्यिलिंगाटाटेशासोवाःस्तोयट्टे
गोनतपरस्याःकारस्येतितिणोयात्तसहणोस्यचेनावनुवर्तडःसेरटाटेशास्याःकारस्यस्यादि

दैरित्याशङ्क्याह । केवलप्रयोगसंज्ञे भवति ह्युभावकाण् तत्रैतत् पूर्वोक्तपरामर्शको तत्राह ध्रुवा
रत्नातिरेकविनयरूपाद्देशमसमर्थः । प्राग्दिष्टमोप्रनातोपसिद्धेश्वरत्वसम्बन्धविहिते एकोऽस्त्यादेश
यीनेः । तेषु प्रयोगे केवलेनतया आपादितोऽसमर्थो विवसंख्यायाश्च प्रयुज्यते संख्यायामेकवचनान्ते
वक्तिशब्दे हेतुर्नविशिष्टः स्त्रीलिङ्गा संबोधने कविषयत्वप्रकरणस्याप्रसक्तकृत्ये चारयितव्याः
किं तत्र प्रयुक्तायेन माधवत्वनननिमित्तं न्यायेनान्यत्रवाणः पठ्यते गणे दर्शितः नत्वरेकाय
नोत्तमाधिः प्रयोजनेऽपि वचनादेतेन वैवं सर्वः पठ्यन्ते सर्वादिपठनात्प्रयोगस्त्रयं प्रागादिश्लिष्टत्वात्
धेयत्वात्स्वने किं प्रयमर्गमे नाविधानानानहिस्त्रत्वात्तेषां चिनिमित्ता शक्यतेऽकर्तुं हाप्यतिहिप्रयो
गेनेमविधानिकिंविशिष्टार्थेनापाठः पठनानामेव सर्वादिकार्यं तदुक्तं सर्वादिः सर्वनाम
स्थानानेदेशाणाः यथाभिधायः सर्वादिः स्ववाचकस्यायां समासोऽन्तेऽसंतराचार्यविधानेन वृद्धिमि
गेस्यार्थेज्ञानाच्च नाबोध्य पीनाह पत्ने सर्वादयस्तिलिङ्गाः स्वनामेयासमासेत्यनेनापास्य समासार्थ
वादेन तुहेतुर्वसर्वादिकार्यं तेतिवाच्यं प्रमायाते तत्पूरणासोकालेनालिप्रसंगः स्यात् तीयप्र
स्थानेनाऽऽत्रैः स्वसर्वादिकार्यं वेतिव क्रमोत्रयम्येव कव्याथोगविभाषयातसिद्धं सर्वादेः परस्मा
मोत्रम्तिविधेः स्थानवत्तिमासपूर्वविधिमासेनपूर्वापरस्वेपवादप्रयोजनत्वेनवायप्रणाश्च
मेतराणे ततः स्मर्तुं श्रेष्ठत्वात्तमतः परप्रयोगेऽस्त्राणां बाधिनीयत्यस्मै हितं प्रायत्नतीयस्मैहेती

[illegible] स्य [illegible] नि [illegible] तेन पुंस्केन पुंसके मद्यस्या [illegible] नपुंसकस्य [illegible] पुंभावक्षणादेशा
वा [illegible] देवा [illegible] न वीनितरयं विनिर्गति [illegible] पुंभा [illegible] ये तदावि नपुंस्क
हु [illegible] निमवद्योगस्य कोर [illegible] भि ये यम्र के पुंस्क तदस्या स्त्री तिनामभि
क्षिव [illegible] पुंस्के [illegible] शाहयहत्नानि मितेय [illegible] वेत नत्र पुंस्तेवेत् तदा भावित पुंस्क
[illegible] पटवेयुये [illegible] पवपोल त्व याप्यनातिहत विशेष प्रम [illegible] वाडमभ [illegible] त पुंस
[illegible] यहत्निविमिते यथा योगात दयेश हनिवेशः तदा ग्रहेति मिते [illegible]
वतिदेशि [illegible] अदितनिर्देशः तस्य वा [illegible] उक्तपुंस्कात् [illegible] यथा पुंसि
[illegible] वपि भवतः इति [illegible] वाक्ये भवती तथा [illegible]
[illegible] भवतवतेः इति [illegible] तिनिर्देश [illegible]
[illegible] यथा शीनर [illegible] इति [illegible]
पुंसि [illegible] भावात् नपुंसकेप्यभावोऽनिर्दिष्टत्वात् इति न भवन [illegible]
कस्य [illegible] उक्तपुंस्कादित्युक्ते नपुंसः [illegible] योगात [illegible] भवन्ति
[illegible] पुंस्को [illegible] नमा [illegible] यनेऽ [illegible]
[illegible] यनेन [illegible] वक्तेश [illegible] नमोर्व [illegible] शमा [illegible] रेपरेव मोर्व [illegible]

ल॰ वृ॰
८
त्रि॰

[illegible]भवन्निति स तद्वेषः स तद्दृष्ट्या मायावेद्यत इति कर्तरि यमात्मानमितिकर्मेत्यादि द्वितीयावकाशे
[illegible]मोतिवक्तव्ये [illegible] व्यतीहारे लिङ्गस्यात्तेयथास्यात् मृष्टीमृष्टामित्यतः [illegible]
वित्यङ्क्रियावर्तते तथापि च महान्तः शब्दा [illegible] तेनेतोदोनोरित्यस्य [illegible] स्वरादित्वि
मनुष्यैकार्यस्यापि सरस्वत्यादेरुक्तमित्यत्रेतादते धर्मे भवति तथापि विरुद्धानि भवन्ति
[illegible] स्त्रोरित्यतोऽनुवर्तत इति स्त्रियविरुद्धोऽप्यत्र भवत्याह सूत्रे देवकृत्य [illegible]
[illegible] विरुद्धानि इत्यत्राह्यामि रेव सूत्रकस्यैककल्पना न त्रय्यमीदृग्वेद्यत्वादत्र टाप्रदाक्षि
[illegible] द्वितीये [illegible] शब्दस्यार्थं त्रयव्यवस्था प्रकारः अवयवव्यवस्थानत्वादिशब्दः प्रकाश्यो
[illegible] यदा [illegible] सरस्वतः शमभावितिवा दीर्घादिरित्यनेत इतिविधा
[illegible] कादयोऽपि कमितिन्याये न हसदावयिक विरुद्धवत्ति यद्यपि नन्
[illegible] वर्तते कान्तव्यकपरिभाष्यास्य नुवर्तक सप्तकमाग्रेहरणत्वादि
ति नेव समाहे [illegible] वर्ततेनवसोरिति तत्रैकैव समनिर्दिश्यते परेषमातातत्कमवि
ति [illegible] मिरन्त्यमध्यकारमकोशिन्ववयन्वतत्र [illegible] करिति स्वाटेवाभयो
[illegible] मिति [illegible] सवमानित्यकाले नदेशस्वाभावाद् [illegible] दोषावमामयथोदये
[illegible] तरा व महति [illegible] र देखान [illegible]

[illegible]स्याऽग्रोतस्य तद्ग्रहणप्रयोजनाऽभावात् तस्मादुदितोऽन्तुवादस्तामर्णोद
योग्रहणे यदा [illegible] नायुक्तं तेन : प्रत्ययः [illegible] शानरादेशः सर्वस्य [illegible]
ग्रहणमनुवर्तते तद्विभक्तिविषये [illegible] न स्यात् संपद्यते एवं हि स्यानिवर्तनेनुवि[illegible]
कास्ति [illegible] तदनुबंधकरणमत्र सामान्यग्रहणार्थमतोऽचोदितोऽन्तुवा [illegible]
[illegible] : वसोः किं भवतः शसादौ किं विद्वान् विदुषोः स्वरे किं विदुष्या [illegible]
ता [illegible] वीन [illegible] उकारो भवति शसादौ स्वरे ईपीकारे च मनो पुनः सुनाम [illegible]
तिवां [illegible] स्थानौ स्थानः स्वरे किं [illegible] किं यज्वनः सुवनः नामग्रहणे लिंगेभियो
त्यपि [illegible] विशिष्टस्यापि ग्रहणमिति परिभाषा विभक्तिनिमित्ते कार्ये न प्रवर्तते युवतीः
ताः [illegible] तेनो पयायाद्युन्तनुह्वतेरनेन वाधा प्रकारस्यादिन्त स्यव्रकारस्य [illegible]
वस्य [illegible] लोपः स्वरे [illegible] लोपः संभवति तथापि [illegible] विकल्पः स्यात्
[illegible] विनायकसूनोः करोतु रघुनाथाभियो व्याख्यां तृतीयो [illegible]
मोति ॥ इति प्रथमतो तृतीयः पादः ॥
[illegible] स्याय

विमलकीर्तिविवनाद

ज्ञानमनुपपत्तिर्ज्ञाने शक्यसंबंधज्ञानं च ममत्र शक्तिज्ञानमेवैकं कल्प्यमिति लाघवं व्य
थ्यपदिनिरूढलक्षणास्वीकृपते न हि साधाक्तिनो नाममात्रेणाभिधेयेनार्थतः अ
नादित्वस्योभयोस्तुल्यत्वात् करोतिर्नयत्नार्थकोऽकर्मकतापत्तेः फलस्थानीय
त्ववाचकाहियत्नादयोऽकर्मका दृष्टा न हि भवति यत्न घटयतेत्ते इति एवं घटं करोतिः
त्यपि न स्यात् करोति नाख्यातविवरणमोसहं करोति हि यातो विवरणं नाख्यातस्य
माऽऽख्यात एव किमत्र विनिगमकमिति चेन्न स्पृष्टएव विनाप्याख्यातंह्यानस्व करोतिना।
विवरणदर्शनात् पक्वः पाककर्ता यः पक्ववान् पाकं कृतवान् इति यादृशस्तु भयाऽनुगतोः
त्ति किंच कृतो युद्धार्थकत्वे कर्मकर्तृत्वप्रयोगो न स्यात् अकर्मणां कर्मणोऽभा
वात् स्वकर्तृत्वासंभवात् अस्मन्मते तु नाऽऽश्रयोऽर्थः तत्र संख्यात्वेति कर्तृप्रत्ययेऽसा
पार्श्वेति कर्मप्रत्यये तु फले कालस्तु भयत्र व्यापारे ओदनं पचति स्थाल्यां चैत्रः एको
दनाभिन्नाश्रयकाया विक्लित्तिस्तदनुकूलैकचैत्राभिन्नाश्रयकस्थाल्यभिन्नाश्रय
कवर्तमानो व्यापारः ओदनः पच्यते चैत्रेणात्यत्रैकोदनाऽभिन्नाश्रयकाविक्लित्तिः।।

सू॰ नित्यत्वं तत्कूलपक्वे चैत्राभिन्नाश्रयको वर्त्तमानो व्यापारः अत्रा॥ अथ यत्तत्तृतीयार्थे इति
प्रथमान्तविशेष्यपदे उपश्यमृगो यावानिति न स्थित्येन पश्यथावन्तं मृगमिति स्यात् स
५२ रणक्रियाविशेष्यस्य मृगस्य दर्शनकर्मत्वात् द्वितीया स्यात् तत्समानाधिकरण्या
त्तत्तेनापि सैवास्यात् न च तमित्यध्याहार्य्यं गौरवात् वाक्यभेदोपपत्तेश्च न चेदमेकं
वाक्यं नेति वाच्यं नागतापाद्यादिभिरेकवाक्यस्वीकारात् न चात्र मृगो दिदृक्षापि।
षतः तथा सति मृगेऽपदृष्टेऽपत्यस्य वचनत्वात् यावतो न्यस्य वैयर्थ्यप्रसंगात् किं चैतेन
प्रीतिं स्मरणमेव दिदृक्षापि षतं तस्य मृगाश्रयोपादाने निवृत्तान्न द्वितीयानामत्वा॥
भावात् भावनायाः प्रत्ययार्थत्वे वदतः प्रष्टव्यः यः प्रत्ययार्थः स प्रधानमिष्यते न वा
पापः प्रधानं सः प्रत्ययार्थ इति नायः संख्याकालयोः प्रत्ययार्थयोरप्रधान्यादर्श
नात् नांत्यः विनिगमनाविरहे प्रधानस्यान्यपदार्थस्य प्रत्ययार्थत्वेनात् तस्माद्धानवाच्यक्रि।
याविशेष्यत्वमत्र न कश्चिद्दोष इति दिक् ननु तिभवति विद्यतिषु क्रियावाचित्वमव्याप्तेन
ह्रीनत्रोत्पादनाप्रतीयतेऽपर्वं तिष्ठति नावपि तथा जायते उत्पद्यते इत्यत्रापि उत्पत्तिः हि ५२ १५

भूतस्य यातो ऽि. त्यदत्वस्य विप्रत्ययात् यातो ऽि.िः परे इति द्विकास्तिसः अस्य ग्रहणं सत्त्ववनीतेन न
मस्कारणाभावादस्तेः सस्य लोपः सकारे अस्तिवनीति सेग्रहे वा ह्ये इति ततो हे इति उपवर्तते शहादि
कारस्या यं ह्यपद निषेदः अस्तेः एकार संबंधे न सस्य हस्यादिति वाक्यभेदेन व्याख्येयं एकारसं
बंधस्तेतो ऽपूर्ववदिति न पूर्वतं तेन न व्याप्ति ह्ये इति सिद्धं अस्तेः किं नः से सि किं अस्ति स किं अस्य मा भूत
न पुंसः [illegible] पूर्वेण [illegible] मिद्धेः [illegible] सिद्धत्वादिति किं अनेतो [illegible] नन्तः अति अने अनत अनत अनता अने
तेषां पंचानां टि विहा [illegible] भावास्य [illegible] करणा आदिति [illegible] नानां नवानां से [illegible] आस्के
वंधिताः [illegible] कारान्यस्या नो ऽझवतिस्तं यते सन् [illegible] पुत्तः किं पुवंति अंतः किं स्तं यंते अननः
किं पथंते नपरः किंसाने गाअ अंते इति स्थिते प्रकृत्या सद्धान तं गावादयः सवर्णे दीर्घः पश्चा
दत्र [illegible] इति यथा सोलाघवात् [illegible] प्रतिषेधेन ऽनवि [illegible] समासो वाक्यभेदस्यां [illegible] अस्तः
स्यात् [illegible] क्रियाद्विरुक्ताद्वातोः परस्यानो ऽझ [illegible] र्थे इदं प्रतिषेधेण सिद्धं [illegible]
मे [illegible] निजद्विदः किं पुवंति अंतः किं [illegible] नन्तु स्न द्विरुक्तात् [illegible] नं उस भवति [illegible]
[illegible] अनेन [illegible] द्विरुक्तात् किं अभुवन् [illegible] किं [illegible] वर्तनीयं लोप [illegible]
वा ऽवर्तनीयं उकारस्य लोपः अयुः अयुः स्यादिदं [illegible] विचिपंषां समासाहा [illegible]

सू॰
टी॰
३॰

इतस्मात्तत्रैव दृष्काव्रयंतेतिन्याधः॥ अंतत्रसिद्धत्वयोरवधाने प्रत्यक्षाप्रत्ययोरिति न्याय्या व्रविह
रणविवर्थात् ...नोः परस्यानोः संभवात्तत्रैदेति भ्रमं ...विषयमानातेति वि...
...वनध्रसूयलक्षणेसेः परेन्नाप्रातिः ... ग्रनः किंग्रचेतिष्टांग्राः ...द
तीयंवाव... सस्यां उत्तग्रद्रुयदिवत्रवाक्येसिद्धहृणमकुर्वतेसेः ग्रकारांत्तपरस्य न
उत्त... लक्षणेन्नसेः परत्वंस्कृत्या वाकारांत्पर... देदे नियमार्थे भवति प्रत्ययलक्षणेन्नसे
परस्ययदि भवति तर्यादंतादेवेति ... पक्षेः नु घनसेन भवति प्रथमवाका सि रित्यान्न भवति
तेन विकल्पः फलितः ग्र... ग्रस्मान्नुचेत्स... द्विधापि संग्रहः ग्रद्विङः ग्रद्विषन्न्यातः किं
ग्रडहृत् ग्रनः किंग्रदात... तित्ततीयं वाक्यं विदेः परस्याः ... ग्रविडः ... सेरिय
... विदे किंग्र... ग्रनः किंग्रवेदं ... विदः इतिसूत्रणीयं नतत्र्यात्त... तिसूत्र
णीयं ततो णाष्योभवति इत्सं वाकारग्रहणं कर्तव्यमिति ... तेन ... मिति विन
प्रातेणग्रष्टो ... नेनथातो विशेषणा... न विधिः ... ग्राकारस्य णावेन यातोः
पदणष्यो भवति ददो ... तिविशेषणं ... इत्याहे सव
...दीर्घः ग्रनेन ग्रोग्रातः किंननामत परः किंक... कग्रादि... इति

पंचमी निर्दिष्टेत्युक्तोऽप्यर्थस्तत्र चकेत्यादेः इतिशब्देनाल्लोपस्मादादित्ति निर्दिष्टेऽपि नन्वत्तिणश्
किंददाघ ग्रहेऽपि इत्येवास्तु तर्हि मपुरुषवचनवचनेऽपवस्यात्त निरनुबंधग्रहणेन सानुबंधस्य।
कस्येति न्यायात्त तर्हि णइत्येवाःस्तु तर्हि अंब्लादेर्न शत्प्रत्ययेऽध्यायाय ःध्यवसायइत्यादेक्वे वस्यात्त
एकानुबंधग्रहणेन द्व्यनुबंधकस्येति न्यायात्त तर्हि अविवितेत्येवास्तु न गां मे त्यादावेवस्यात्त अ
नुबंधादिसंज्ञितेऽप्यपः सवर्णे दीर्घे नाप्यते एकानुबंधकस्य न्यायात्त अतोणविस्तके न चएका
रादस्येन द्वितीयानुबंधेन सिद्धिः उभयसन्देहमासित्वाभावे किं कार्यं प्रसंगात्त चकोरेत्यादेश्च
केत्यादिस्यात्त अथाःकारः किमर्थः डैरवादिप्रयत्नंश्चाविक्ततेश्चातो एकप्रसंगाः न च णि
त्याभावाद्वासः युक्तस्यानिवर्त्याद्वान्स्यानिवन्ध्वेचेदेन्द्रग्रहणमपिज्ञापकं इत्यन्यश्चातोयुविति स्व
र्णग्रहणे [illegible] विवक्ष्येतस्मिन्नेवसत्त्वे डेपनस्परिवेनैवसिद्धत्वात्त आदन्तदात्त ङितः आत्वं सा
मर्थ्यं च [illegible] डौतोइतोयस्याः तोः सोऽनुदात्ते [illegible] त्त्वं डेंतोऽस्य यमाणइतशब्देन प्र
योक्तव्य [illegible] वर्थ्योयत्नमाधवः निर्देशात्मसौ [illegible] स्य [illegible] पिशब्दस्य परनिपातस्याद्
ततः स्थहर्षः [illegible] नानत्वरात्त तेवत्त दातरिःतिशनिस्यानि [illegible] लाप्स्यत्तसा ग्रहणेन
गणपाणिनिस्तोदित्ताप्रकसिद्धं द्विनवतापकमिति [illegible] सर्वं वनितदेवतेदमार्थेशब्दादिना वत्त

सं० हं० ३।

साधनित्वनाहुस्तदातेनोदि॰ नखयातोस[illegible]पर्युतैश्नतेः[illegible]तु[illegible]दि॰ नइतिकिंभवति[illegible]स्य[illegible]र्थतेन
यातोमा[illegible]कि[illegible]वामत[illegible]प्रिय[illegible]नो[illegible]यात[illegible]चेयंत[illegible]दुचे[illegible]
ता[illegible]दितिप्राच्यदि॰ नस्य[illegible]तेन[illegible]नातप्रपवेद्धिचति[illegible]र्थ।
लिंगास[illegible]स्यटिप्रोषकंनभवतीत्याह. तत्र[illegible]थाविते[illegible]र्व[illegible]स्योक्तिसं[illegible]
[illegible]प्रायेविवन्नयायातो[illegible]उक्त[illegible]पिनय[illegible]स्यथानेत्वेनप्रायेविव[illegible]
[illegible]ससंभवात्. यदपि[illegible]परस्मैपदपरत्वेन[illegible]तेनदि॰ तेनदि॰ नपिप्रात्मनेपदन
भवति[illegible]उक्तनदपिन[illegible]यातत्र[illegible]भावेन[illegible]तः[illegible]भावात् यदपिसूत्रेचादि
तिनामैकदेशेनाःदि[illegible]नामलस्यते[illegible]भामाभीमोभीमसेनइतिपर्यन्त[illegible]
[illegible]शाहु[illegible]वासंज्ञा[illegible]तन[illegible]सर्व[illegible]दर्शनातत्रात्मनेपदपस्मैपदश
[illegible]योः[illegible]दपि[illegible]दर्शी[illegible]नोपिविषमः[illegible]भीमसेनश[illegible]योः[illegible]तेनविधि।
योगात्म[illegible]दायस्य[illegible]विनियोगोपिपूर्वो[illegible]पदयोर्लोपविधानाच्च[illegible]दातदि॰[illegible]दितिव
[illegible]लान[illegible]येयस्य[illegible]हणस्य[illegible]नथाचयोर्विभागार्थेविपरीतग्रहणं ३।
यातोः[illegible]वदा[illegible]वतिकोजानीतेमं[illegible]भीषय[illegible]त्यादि[illegible]प्रश्नकिमर्थमिदमारभ्यतेव

तेमाने निस्यादिना दशविधाप्राख्याता विहितएव तेषामाङुविरत्यादिनाऽर्थाश्रयुक्ता एवेति
वेत उच्यते आङुविरत्यादिना ख्याता नमर्थे नियमः कृतः यात्तमाचाङ्गा ककर्मणो देवः
ति तेनयातेर्भावकर्मणोः पंचेत्यर्थे नियमः सिद्धः कर्त्रे पंचेति नेनकर्तरि आत्मनेविहिते तत्रकिं
पत्तमत्रात कर्त्तरिनेभवतः किंवा कस्माच्चिदिति संदेहः तत्रप्रकृतिनियमार्थे पंचतः सत्वाऽ
ऽभ्यते अनुदात्तङितः आदेवनिविशादेरात्मनेतियत एवकारस्ततोऽन्यत्राऽवधारणमिति
प्रकृतिनियमः फलितो भवति तेनेभ्यः पर निविशादेः निपूर्वो विशश्चने परः इतिच विशेष्य
स्यच्चावारणार्थः निविशआदिर्यस्य तस्मात् संदेहः शैवापदकार्यसंवारणमन्यथा निवि
शादेर्निमं किं निविशविशि तेविरभेदनइतिवा संदेहः स्यात् आदिशब्दप्रकारेतेन विशब्दका
राणां विशब्दानुपसर्गपूर्वो व्याख्यातवेभट्टः सत्तेन तस्याया वि [illegible] तत्तिविशादिनामभावा
त विविशाते प्रजतिरूपासर्गोग्टह्यते याते पूर्वो [illegible] नेह नयातेनियन्तातत्रिविशति
विजयते [illegible] यत्कालेनं विजयतेपराजयते नेह [illegible] आत्मानमापरः आत्मनेह
प्रायच्छति आघ्राति अनतीति अत्रतेनेच्युः [illegible] ति आकास्या [illegible] यो [illegible] क्री
इतेसंक्रीडो नेहवालमनुक्रीडतीत्यर्थः जिनविनि [illegible] भञ्ज इत्यस्य [illegible] जितस्य [illegible] तेनयस्यास

सं. टी. २३

स्वरितेतञ्जितश्च स्वरितेञ्जानयोः समाहारः ञित्स्वरितेत् [illegible] उभे पदे आत्मनेपदिन एव पदेभ्यस्त

नेपदयतः प्राप्नोति यद्वा प्राप्नोति ततेनैव प्राप्नोति [illegible] स्वरितेत् [illegible] एव संज्ञा

प्राप्ति [illegible] अथवा तत्र क्रमस्तत्र भवतीति न प्राप्नोति [illegible] परस्मैपदमिति सूत्रे ऽपि असा

मर्थ्यात् अन्यथा हि ञितां तः स्थाने ऽ[illegible] आत्मनेपदे प्राप्ते [illegible] सिद्धमात्मनेपदं स्वरितेञ्जितश्च

रतोः ऽन्यादिस्वपरस्मैपदमिति पदमिति सिद्धं किमर्थमारम्भेन [illegible] ञितां तावत् स्वरितेतश्चेति

क्रमेण उच्यते तेन हि ञितां तमकार त्याग न येन सिद्धे स्वरितेतश्च दातेत्व पाठेनापि सिद्धे किं स्वरेण

णत्यादि इदं वार्थसामर्थ्यात् उभयपाक्ष [illegible] अभिधायित्वात् [illegible] नःसाम्यपदे तेन मा

था संख्या प्राप्तिरेव नास्ति उभयदत्येकः पक्षः ञित्स्वरितेत्तेनद्वौ यद्वा नाऽत्र यथासंख्यं वचनम

स्ति किंतु ज्ञापकसिद्धं ज्ञापकसिद्धं न सर्वत्रेति भविष्यतीति यद्वा सूत्रेणात्र पस्थितस्य क्रमस्य वा

धकं विना वाधो न युक्तः अत्र तल्लक्ष्यसिद्धिर्वा यत्न्यते अत्र चात्र वेयद्द्वयमाज्ञापकेनैव निर्वा

हात् ञितो ऽपि स्वरितेत एव पाठो ऽस्तु ते न उभयत्ति च सूत्रणीय मिति चेन्न तु कृति ऽस्य स्या

देद्वयं स्वरन्[illegible]ऽदिपाठे गौरवप्रसंगात् तर्हि स्वरितेते ऽविञित एव पाठो ऽस्तु ञित उभे सूत्रणीय

मिति चेन्न न तथि स्वरितेत्यादि दोषस्य पिच्छतन्त्र ञितिपाठे गौरवप्रसंगात् नन्वेसके शाकाः ऽर्थेना २३

स्याऽवश्यकत्वात् ककारश्च कृदितोवेति इड्विकल्पार्थः आवश्यकः एवं सर्वं सूत्रेपि ङि. नोश्चन्द्रा
ताननपठिंस्राकाषिष्टी त्यादौ षिञ्च त्यादि पाठे गौरवप्रसंगात् न च नुदात्ताङितः प्राप्तः ए
धिङि. त्यादौ गौरवात् ञकारस्यापि वावर्णस्यावश्यकत्वात् न चाऽकारेण प्राप्तत्वाद् ङि. ञोवर्णा
दं एवं न ङिङि. नैव सिद्धे यदेनुदात्तत्वं करोति तत्तत्वापयत्यस्ति चेह्वानुदात्तत्वप्रयुक्तं कार्यं तत्
रमपि तेह्वानुदात्तत्वत् उदात्तेनञ्च हूसादेयुः शीलेइति तेन वितृणइत्यादि सिद्धं चक्षिङोनुदा
त्तत्वात् नचैवं चक्षिङो ङि. त्वसार्थं प्रकृत्यादौ तत्प्रयुक्तं कार्यमनित्यमिति ज्ञापनार्थत्वात् तेनाऽप
गतात्विख्यादीरयतीत्यादि सिद्धं ब्रूञ्चविचङि. किरविशिष्टः पाठः सो ग्रयुक्ताः तमप्रसंगात्
नवांते यदितोनुस्विधीयते इदितइत्यानेनग्रहणाभावात् दहीतेनस्मिन्निति नेत्वात्वसंभवा
त्. साधुत्वं यत्नेते इति पाठे तु गौरवदोषः अतोऽकारविशिष्टपवपाठोयुक्तः अवाऽनुकाता
ङि. तइतित्वं वर्जितजितपाठो युक्तो लाघवात् प्रश्नमाधवः श्रीनाथाह्वाप आत्मनेपदं परस्मैप
दसंज्ञे प्रयोते वाऽन्वर्थो आत्मनेकर्तृफलबोधकं परस्मैकर्तृफलबोधकं परस्मै
पदं कर्तृमनिफले आत्मनेप्रदेयरगामिनिपदेपरस्मैपदमिति सूत्रं न तु उभे ग्रहणे
ग्रर्ण्यप्रसंगात् तथाहि जिनत्वरितेनयतनावदेवसमस्त आख्यातिकत्व तस्यं ...कर्तृगा

सं॰ कौ॰ टी॰ ११

मितिक्रियाफलेत्रात्मनेपदंत्रन्यत्रपरितोऽन्यवितिप[illegible]दे कि[illegible]मथ[illegible]लेनपर्त्सेनइतिता

स्वतिर्दे[illegible]त्रोदयसंग्रहार्थः परस्माद्धातोः [illegible] यरो दिस्येवं नूथाना विभि

साऽन्वर्थ[illegible]क्षावपरेषामपिनसमत्ताग्रवितनिंत्रः [illegible] ग्राये[illegible]नेइत्याद्यः प्रत्ययाऽन्वर्थेति देव

तास्मिंन्नन्येकर्त्तोनिकृतेवाच्चटस्मिन्नेवर्त्तदनिर्मा[illegible]लेसु[illegible]लालावत्यगामिनव[illegible]ऽसंभ

वात् [illegible]हिंचकारवं[illegible]वाईशाश्वत्यजगाम्निर्मा[illegible]फलेसौप्रैः संभवाच्च नन्वेवंयथेश[illegible]

तेश्च विप्रत्तीत्यादिप्रयोगावाच्यवस्थाकथमितिचेत् श्रुतिविक्षातिवन्नात् तथाहि ज्योतिष्टो

मेनस्वर्गकामोयजेतेतिश्रूयमाणोयत्रमानोआत्मनेपदंप्रयुंक्तेहोतर्यजेतेतिश्रुत्याऋत्विजिपर

स्मैपदंप्रयुक्तंतदत्रत्तापेक्षोकोपितथैवप्रयुंक्तातस्माद्यजेताइत्यत्रपदद्वयंयथेष्टंप्रयोक्तव्यं

मिद्धिदिकृपरतोऽन्वात् परस्मादितिपरतः तत्रादिविभक्त्यर्थेइतिपंचम्यंतातत्परादन्य

दित्यर्थः पिमात्रालाघवंनास्तिपरत्वसमावाधितत्वात् अथवापेत्तायामत्तुदात्तङितइत्यादयः

सर्वेऽप्येतेअन्यत्रसप्तपिमापेक्षत्वात् आङ्ग्नेवेतिसंवध्यते अनुदात्तेतोङितोनिर्विशेषजितः

स्वरितेतश्चधातोपरतोऽन्यस्माद्धातोः केवलादात्मनः अन्याभ्यांऽकेवलंयंभवतीत्यर्थः भवति

प्रति अनुदात्तेतइत्यादिकंस्पर्द्धते च्यवते अ[illegible]ऽनुदात्तेतः जित्स्वरितेत्न्यन्नवर्णवाक्यभेदेनते ११

भोऽपि यं विधेयं क्वचित् अनुक्रमः शब्दानां पठितो नः अनुकरोति पराकरोति अभिलषति यदि
ष्यति अवेद्यतीत्यादि सिद्धं अत्रेदमवधेयं प्रादुर्विकर्मणीत्यस्मिन्नस्याऽनेन कर्त्तरि यमिति सू
त्रेऽयं तस्यास्मिन्नेतस्याः उदात्तत्वं तद्वितीति विशदादेर्विति स्वरितजितन्तरं तिसृ त्रयमीयं यमिति वन्
वाऽनुदात्तत्वं तत्त्वे यमित्येवानुवर्त्तते तिवाच्यं तस्य पूर्वेण प्राप्तस्य यस्याऽपवादत्वात् स्वरि
तेत्त्वं तत्प्राप्तेः अनुवर्त्तते न च माङ्मेवानुवर्त्तते तिवाच्यं सूत्रारम्भस्य प्रसंगात् कर्त्तरीत्यनेन तत्
सिद्धत्वात् न वाऽस्तित्वे वानुवर्त्तते सूत्रारम्भस्यैव वैयर्थ्यप्रसंगात् स्वरितेति तज्जितात्मनेपि अ
नुदात्तेत्त्वस्य एव त्वात् यमित्यनेन तत् हितीत्यादि सिद्धं एवं च कारग्रहणाभावे ग्रहणं कर्त्तव्यं
भवतीति कृतो न कृतमिति विंत्यमिति दिक् अपिता दिः तत्पुरुषस्य समपितत्वा आदिर्यस्य
सत्वादिः पितृता दिश्च पितातास्याम तयोः पिता दिः न जिति समासः ङित् तङ् हृदित्यर्थः अरि
ते ङितेः स्यात् ङि हृदितिनाम्यते अग्र अत्यन्तं त्याज्यं वदति गम्यते यथा ग्रन्थ पञ्चदास
वलात् पिता दि भिन्नाः अन्न यथ वक्तव्य तेन तथा … पद पतिपन्न भिन्न … ते ङितं तन्
सम्मितं … त्स्यात् यद्वा पयशी … दनुदात्तः … तोर्नृहः अन्य थाऽऽस्ता देव ङि
तादि … ङ्कि ङितादिना ननु ङिः दितिमात्… पद … त … कर्त्तव्या मितिला

स॰ टी॰ ग्रंथ

एवं गुणादिनिषेधस्तत्रभयत्रतुल्यइतिचेन्नसर्वपिनः [illegible] स्त्याद्वि [illegible] ति मुंश्वसारेणैसंगात्
तोरु [illegible] मेदुरितरस्याप्रसंगात् प्रसयावकाण [illegible] णावेति [illegible] गोत्र कृतनइत्यत्रवेत्युषवा
वयानक्षत्रादि नेत्रत्रादिग्रहणंचायं अपिताद्वितीयं [illegible] सिसितान्हि [illegible] वनवान्यो।
पृहणंभविस्यति नचसिसयाग्रहणार्थं सिद्धिरिति वाच्यं सि [illegible] रीतिलिंगत्ताग्रोडिःत्वभावात् प
वेतहि [illegible] तार्थेन्त् अपिदितः येययुसासेनत् तनोक्तमनित्य सित्त्वा [illegible] स्वीकारात् सर्वेऽऽ।
नित्यःसंत स्वक्त्वादेः क्तेःतान्यत्वःजितस्ण हिनुःप्रत्ययोडिःत विधेःप्र [illegible] दिःप्रत्ययोडिःत्व
ति कुर्षेणपरत्रदिवोडिजिताक्त दिष्यानि जेणीवीत् जेणीवीत्यादिसिद्धं नतत्राद्विधियेषु
तिकृतेनविग्रहः सैवंव्याख्यानाऽनुसारात् लंस्यानुसायुग्माकरणंनवाऽनुसरणंकिंचन।
शाहेनविग्रहेति मनुयो [illegible] वादिदोषः स्यापिवेनसिद्धत्वात् नाशाहेनविग्रहेत्वनायंदोषःअथ
सादेशनोच्यनत डिःकृतेनेति तिवेतसेवंयरःक्रोडिःकरणात्तत्रापकाशनानिदिसेइतिसू
त्राऽऽरंभात्त्व अतःपरिशेषात्ततिवादीनांवत्तविधानंमाप्यानांनदिनकरणंनाशोनेनेडिःत
न्नान्येषां तेनविभरोचकावेत्यावावामान यत्तमाधवःअपितादिरितिनदन्यार्थे ननभासम्या
सःप्रतएवचप्रसत्यप्रतिषेधानजोपर्येहं सं [illegible] थरत्वाह नचपरस्परविरोधात् ययःऽन्यार्थे २४

ननु तर्हि तत्पदेन संबंधो न क्रियाया यदि प्रसज्यप्रतिषेधेन नञ् तर्हि क्रियया संबंधो तत्पदेन पदवि
रि त्वन्न भवति पित्रादि न भवतीत्यर्थात् भ्रातृत्वादिनित्यत्वतातरि स्यात् तत्वंज्ञावप्राप्नोति न निषे
धात् पित्रा भ्रात्रोः वादादिनीपि न भवतीत्याह नदपि न तातः पितृस्यात् तद्ज्ञावेन लब्धस्य ता
पक सिद्धं तत्सर्वं ज्ञेनानिष्पन्नादश्चास्वकार्यं न निवर्तयति किं च तातरि इति त्व बर्थमेव दोनेन
नाः तिदेशेन सिद्धं तत्कथं तत्रापि कार्यं प्रवर्तिसहेतेति दिक् कृणादिः कित् णाद्यादिर्यस्याः शब्दश्चा
त्मकस्य समुदायस्य स्यात् णादि कित् पूर्ववदतिदेशाः यं पूर्वं सत्त्वादा दियहणस्य तत्व वर्णस्य वाक्यभे
देन व्याख्ये यं णाद्यादिः किदिति तेन णादेरपि कित्वं सिद्धं न च सर्वोष्टाद्याः तिप्र संगाः शंकाः सि
सावितिस्तापकात् न त्विकि ग्रहणं किमर्थं सर्वस्य त्रादिः त्वस्य तु हलिस त्वात् मेवं ईजत त्रिनापु
दौ संप्रसारणाः भावप्रसंगात् चकारविस्तादौ इति यद्विता माणते आयणादि ग्रहणे तत्रा
लादौ इत्यादयः कृतोनमस्सते मेवं कृकि णाकिच्चैवर्थ प्रसंगात् वधूर्विथवसूत्वं तच्य
पिनात् लिंगाभावेपि न हतिः प्रतिपदोमेव ग्रहणं यसंभवात् रूपयाना
दिः विपूर्वात् स्यात् मेवं प्रत्ययमात्रापेक्षत्वेन भावात् यान्यपुनः यासाये
पतेन णा स्वविहितं गानात प्रायशो शब्दता मे हेतवितेन स्यावर्यं संभवाच्च तः त्वस

सा॰
टी॰
२५

वतः॥ आदिं किंस्वयात् अपि किं इयश्च यायादेः स्यात् [illegible] के दिन [illegible] यो वा विं [illegible] त्यादि शेषं
रूपकार्यर्थे मअन्यत्र इति निवात्तःवस्या अयोषान [illegible] यात्तो [illegible] विशेषाय कोदिते स्यादि सिद्धं
मित्याह अ संयोगांत अस्य संयोगात्स्य अस्य संयोग [illegible] स्मादेः नि मे रजनः प्रभात वतः संमंयत्
स्व स्वत एणादिं किं स्यात् शाणात्स्य अ संयोगात् [illegible] कथनः केचिद अत्र अति अशिष्ठं
ति अस्य तइति स्थितं अकिनात् गुणो कृते दंते च ग्रां व वित्यादि सिद्ध मित्याह अन्यत्रातिने अले
चः विग्रहे इति स्थिते द्विले रस्य न विग्रह इत्यत्र वितस्य पूर्वे गुरु हलोन गुणलाभो वित्याकारेसि
हमारतवित्याङ्‌ः अत्र णिग्र हलणमत्र वर्ण्यते शेणादि तायोः पिवाकारा॥ कर्तव्यः स्वदेनात्सं
योगादेरणादि निकित् अस्मवतः ज अवत्वरित्यादि सिद्धं नजोत्क मनिति शाश्वतः दइतः वित्यपि
अत्र अ हसादि इति स्त्रचति अपि इति अस्य अहसो व अ हसंत स्मात् एवं संयोगांत स्यलोप इत्यत्रा
पि हसांत स्य लोप इति सत्रचितं हसा वेते यस्य इति विग्रहः नक्का सेट्र सेट् का किन क्वार्थं न
करोति इत्यर्थः देविता पचिता काकिं ईजिवकुविसः सेट् किं मुत्वा गत्वा नेत्यत्र वर्ण्यवाक्य
भेदेनं व्याख्येयं सेट् क्वा किन कवितं भवतीत्यर्थः घुविता योविता रुचिता रोचिता वा
चिता वचिता वंचिता लभिता लंभिता इत्यादि सिद्धं वाक्त इति कवलेक्ता देशस्या पुपलर २५

णं यद्याक्षरस्यानेनैव सोऽपि गृह्यते न च अर्थवद्ग्रहणेनानर्थकस्येति वचनाद्ग्रहणं नेति वाच्यं तस्य
नित्यत्वस्य बहुशब्दावेदितत्वात् अत एकाग्रहणेनैकितस्तशब्दस्य ग्रहणं विवक्षितं तेन तस्यापि
गृह्यते सेट्कत्वाद्वा किन्न भवति विकल्पाश्चाऽयं व्यवस्थितः तेन शीङः स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषस्य
क्ष्विभ्यो नित्यमकित्त्वं अन्येभ्यो वा शयितः शयितवान् स्वेदितवान् स्विदितः स्वेदितवान् धर्षित
धर्षितवान् मर्षितः मर्षितवान् रुचितः रोचितः द्युतितं द्योतितमित्यादि क्तः किं रुरुचिषे से
ट्किं वा तं अतिशये तमबिष्ठनौ ५।३।५५ अतिशयितमतिशयः अतिपूर्वात् शीङो भावे घञ् अतिशाय इति
शः यद्यपि कर्तृकर्मणोर्यौ प्रत्ययावतिशयश्चाप्यस्ति तेनापि सनेत्रं गृह्यते कर्तृकर्मणोरव्याप्तेनास्
त्वात् करणादेरप्रतीतेश्च अतिशयो द्विविधः योऽन्तः [illegible] प्रकृत्यर्थस्य प्रागेव यथा कस्यचिद्व
हुशोभाऽनेन चैव जातेऽलोकाग्रहस्य देशातिशयो [illegible] इति तत्र यो नः [illegible] ते द्वितीयो य
[illegible] महाभाग्यतयातिशेषः [illegible] नाम [illegible] भावः [illegible]
[illegible] भवतीति [illegible] ते स चाऽतिशयः प्रकृत्यर्थ [illegible] अतिशायिनि [illegible] यावन्नादि
[illegible] अतिशायने [illegible] योऽर्थः [illegible] तरप् [illegible] विशेष [illegible] प्रत्यय [illegible] अति
शायनं [illegible] यः [illegible] यथा [illegible] विशे

सू॰ दी॰ २६

तनवा उ ह्रस्वादिर्घ·

ष्णाः विशेषो वा क्रियायाश्राथान्नस्य पार्श्वप्रयत्नसंवारिविवृते ये [illegible] स्याः [illegible] विवृतवर्तते स्वयत्नः प्र

यत्नद्वयस्त्रिसमाद्यातोर्थिरि. सेवकोवाक्यार्थं द्विविध प्रस्वाकं को यो वारि विवृते [illegible] ते देवह सा दे रायषे कस्व

ह्रस्वति भूतो [illegible] प्रदायते इत्याप सिद्ध प्रसंगान्ते [illegible] यात्सायते [illegible] ह्रस्वविसर्गि [illegible] नेनयड:कि

रस्यद्विरुक्तेन स्वरादेस्तद्वितीयस्यचेति रतीयेवा [illegible] दये ह्रस्वविसर्गो [illegible] मायाद्विभवति

मध्ये [illegible] पूर्वोणोवसिद्धत्वादिति येन सोनियमार्थं [illegible] अनेकस्वरे [illegible] सर्वे ध्यायिवेशाहः सं

तरीयः एवमायातिदर्ढ इति विकीर्षे तिस्यादिभ्यो भवत्यादि [illegible] न्ना भ्यास पिवेशाहः सं

वध्यते अतिशयेचेति शाह्स्याः यस्मभावाय स्यार्नेत्यवाने दृष्टांवितीयमुक्तसमुक्तं वासमुः

चिनोति प्रवृत्तेन तस्य चयः गत्यर्थेभ्यः कौटिल्यावल इसदन्तं जपो भवह्रदशागहस्थोया

वर्थवार्ह्रयायामेवनातिशये ह्रस्वादिश्चेन्यवाः नैके यावेतत्तरंसमचिनोति प्रयतेण्णस्थोयङि

तिनैयन्यादिभ्यः कान्नायं संवादात्र पावमतेवेदे चैव ह्रस्वादेरग्रहणात्रकालः एकवेत्राभिना

प्रयकोवर्तमानोतिशयविशिष्टोव्यापारातिशयोवेनिबोधयः स्वस्तजातस्तापनेसधीः स्वरा

प्रयाः शानतिहत्यत्रह्स्वलपैकसत्त्वद्यभिनाप्रयकोप्रतिशयविशिष्टोव्यापारः व्यानराति

प्रायेत्वेतिबोधः प्रटासनेवालः बालभिनाप्रयकोवकवाच्यत्रकोलोवर्तमानोव्यापारः अ

येतोस्यते नजोतस्मनित्यमितिनिषेधाभावात्रह्रणोक्तेनेयशाद्रस्यद्विर्ह्रस्वादिर्गोषेप्रातह्रस्वि २६

दीर्घं प्रसार्यते प्रटास्यते प्रशास्यते कर्णोत्तरफलकाणावस्यासिद्धत्वाच्छाद्रस्यद्विवयङीति

गुणः कुर्णोनूयते सोसूयते सोसूयते मोमूयते अतिशये किं पठति हसादेः किं भृशमीहते या।
नोः किं प्रपठति अर्थादुपसर्गविशिष्टान्माभूत् उपसर्गस्य द्वित्वादौ स्यात् यान्तेरेकाचो हलादे
यङ्, तत्र एकाच्ग्रहणं स्मृतमं सूच्यादिग्रहणस्य नियमार्थं संभवात् अथ हलादेरिति किमित्याज
मयादिग्रहणस्य नियमार्थत्वात् क्रियासमभिहारे इत्यस्य स्थाने अतिशये इति पाठः लाघवाय एकाः
चीभावे न्वयेनत्वं निर्दिष्टेतायांत वाक्यमिति व्यवस्था अत्र तत्र मिश्राः अथ कथं यङः तादात्म्येन पद
भवति कथं च न स्यात् यङि तो थात्वेना यात्वेनो पसमूयते यथा ऽ यथा तो मूडि त् धातोरेव समुदाय याव
वे यः यङि तत्र त्वयोना मोयातः यत्रचा वषवेकत्व लिंगसमवधि तार्थे तत्र समुदाय विशेषकं भवति
अथ यङः का वस्तु वाभियते अध्यादौ गुणनिषेधादौ च विनार्थः कश्चिदात् क्रियासमभिहारे यङि स्यका
रोऽत्र प्रश्लिष्यते स वा नुदात्तेतः ऽन नास्ति कः अनिता यतेन यानुदात्तेन मव सैव ऽव विनार्थे समुदायस्य
विशेषकं भवति अनुदात्तेन स्वहलादेरिति युवनभवति युक्ते स्मेयं येन तेन स्यादेव समग्रहणाहि।
गादित्रि सवक्तव्यम् अथ कथं यङ् तेनयङ् तादात्म्येन पदं भवति सोपि हिङ् कारेणुना निवृत्तो चरितार्थ
इति सचे वक्तव्यात् तस्माण्णादि तेन ङकार इना तो ता ऽन्ता यः शंस्य यते ङित् इति ङित्वात् ऐने ङकारेणुस
अस्ते तेन ङकारे अधीदितो निष्ठायामिति निषेधः स्यादिति नैष दोषः न विवक्षितो गौणः दोषे स्वतिअतो
लग् ऊहा संगतं तेनेङ्कारः ङकारः ऽन्ता तकी येषां तेन चीति निया मित्त्वात् एकाचः इत्युक्तं तेन सत्वप्र
तिविहितं माग्युस्मना अयाश्च नरय प्रयासः तेषां इत्युक्तासा सह तस्मिन् यः ग्रहणं मास्ति तकः किं
इदं तेनो न भवति अन्य येवहित माभि यात्मनेपदं भवति न नेव साधुत्वियो क्रियादौ चङ।

स्ः
ली॰
२

मामकिर्षुं सताः प्राप्तौ विकिकमणेभ्यो ऽनुदात्तेङित इत्येतत्सूत्रं वर्तते प्रवृत्ते ऽन्य चमावितेद्दस्या दौ विकरणाच्च
बथानात्मिशेषा नस्यात् यथा चभागेव विकरणो भ्यो नित्यः प्रवृत्ते ऽतेस्तेनेति यसेभ्य विकरणा
इति उच्यते तेन सूत्रेण वादि तमित्युलमीयते न्या ङः प्रत्ययो ङितो ज्ञातो विकृतेन च ग्रहणं किमर्थं न
स्थितावस्थितिबेचा नायः सनाद्यन्ता धातव इति धातुत्वं सर्वत्र ङित्वस्य ग्रहणाभावात् यथा
गमस्यदाम्युस्येति नत्र उभयाऽनुबंधसंभवात् यथास्य प्रयोगे ग्रीति निर्देशादवयवा नुबंधः सम
तिङन्तस्येति समुदायानुबंधः तथा ङिन्वस्यावयवानुबंधत्वाद्ग्रहणं नियमा हि ङि यसमुदायानुबं
धत्वात्मनेपदं च सेत्स्यति यच्च यङः कारस्त्विति तत्र विशेषनाभावात् सिद्धं ङित्वं यङाकारप्रश्ले
षात् न च ग्रहादेः संप्रसारणार्थं ङित्वं स्यात् तत्रापि गकारप्रश्लेषात् यो ऽगुणा सिक इति ङका
रेकृतमात्र एव वेन हलोपमामिति लोपात् यद्यपि ययोः संयोगसंतमाश्रित्य संयोगांतलोपस
भवात् प्रत्यये नित्या विभक्तापदत्वसत्वात् संयोगांतस्य पदस्य लोपश्च स्यात् संभवाच्च सत्यङो ङित्व
प्रसत्यचेति निस्वचनादि त्रिसंप्रयोजनं तत्र भावाङि चमात्मनेपदार्थमेव यथा वाकाङ एणा
ङाङित्वं नेचतः क्षेणेकारि दिकृत्य च भवद्भवेथत्वेन सामान्यग्रहणार्थं नेति तिवाच्यं प्रत्ययं थां
तेयणाः पितत्विद्धेऽस्य समयो ऽजीन्य त्राऽकारप्रश्लेषेणाऽनुदात्तेत्सुपादनं व्यर्थमेव पदवि
स्तीर्ण ङिन्यादि नदपि नङिन्वस्यात्मनेपदार्थत्वात्तच्च गुणनिषेधार्थं तत् किमनेन
वैनवान्तत्संभवात् इत्यामिकारप्रश्लेषाद्विव्यर्थः यदपि प्र तु दन ङितो दिनत्राणुच्य ३१
नेप्रत्यय ॥ रामो रामो रामो रामो समाप्तमः रामो रामो रामो रामो रामो राम

यङि॰न्तमाश्रित्यात्मनेपदंप्रत्ययाद्भवतिसमुदायाद्भनाय: तस्यैवांगत्वेनप्रत्ययात् पूर्वमदप्रसंगाः
त् यङ॰यवहितप्रसंगाच्चसमङ्गेरितिषष्ठ्याश्रयणात् नोत्य: समुदायस्यङि॰न्ताःभावस्यत्वेयै।
वोक्तत्वात् यदपियातोरितिनास्तिनदपिनभ्वादयइतितस्याः अहनेः सनात् आद्गुणाश्च
प्राचीन्त्यस्यपक्षा अनन्तरत्नावपिलेनयातोरात्मेपसंभावात् इकोकृति इत्यत्रसत्तेनाश्चायद
पि अशिश्रियदित्यपक्षके तदपिनङि॰न्तभागित्वेनप्रथममेवात्मनेपदप्रकृतिसंभवात् प
देशितइत्यत्रभावितेशितमाश्रित्यात्मनेपदंयथेतिमन्ययस्येवङि॰न्तमाश्रित्यात्मनेप
दविधानेयत्त्रवाऽऽचरतिसन्तेवाऽऽचरति नस्यगिवाऽऽचरतीत्यत्रापिस्यात् नङीदेङि॰
त्वात् मन्मनेन्द्रपदेशेयोङि॰न तदेताह्यातोरितिव्याख्यानात्रदोषः यान्तोः क्विवन्तत्वेनङि॰दं
तत्वाःभावात् किंच वृक्षादिषनीत्यत्रस्यात् कुडादित्वेनसनोङि॰त्वात् मन्मनेमनडोप
देपिकङि॰त्वंनास्तिदिदिक् गत्यर्थानांकौटिल्येयङि॰त्युक्तंनकौटिल्यफलस्यव्या
पारस्यविशेषणपर्णापवल्लपादीनांगर्हाविज्ञानम्यते अमार्गस्थव्यतिभिन्नाश्रयकःमा
र्गाभिन्नाश्रितवक्रगन्यःनुकूलोवन्नेमानःन्यायार मार्गाभिन्नाश्रयसंयोगानुकू
लोवक्रोव्यापारइदिवालोलुप्यनेयनचैत्रःचैत्राभिन्नाश्रितकुमितकेन्याचहालो

सु॰ वर्त्तमानोव्यापारस्तेनाभिन्नाश्रयछेदनानुकूलःकर्त्तृनिष्ठोव्यापारइतिदाल्पोद्विप्रयोगस्य
टी॰ र्थस्तस्माद्दृशायामेवयजकौटिल्यस्यावकाशोऽद्ध्वसनेनगर्हार्थोमिन्यस्यावकाशः संख्या।
२८ नेहन्तःकर्त्तृनिष्ठःस्वावयवविभागानुकूलएकहेतुदभिन्नाश्रयेकोवर्त्तमानोव्यापारःसास्य
नेमार्गीचैत्रइत्यत्रोभयप्रसंगेपरत्वाऊर्द्धायांयङ॰ एवमन्यदपिबोध्यम्‌ इच्छायांमान्तात्‌ःसः
इषिरिच्छाइट्‌ एवसदेनिपातनाद्भावेऽयेरःछन्दसोतादेशाः इषिकर्मार्थवाचकाङ्गंतोरिच्छा
यांसप्रत्ययःनत्वाद्विषमाणामिच्छाकर्तृत्वात्मसंबंधोसवतिहिविषयद्भूतंभिन्नावाक्यस्या
तोरित्यनुवर्त्तितयात्मनसप्रकृतिग्रहणेकिंतसांतात्प्रत्ययानमिच्छतिप्रतीषिषतिइणः
सःसधात्तरितियात्तसेत्वाखरादःपरइतिससहितंयःस्वः एवंसितेननुइषिकर्मार्थ्य।
तिकस्मात्लब्धंपूर्व — एवइच्छायाकर्मनिपातयत्वादिषिषिकर्मेतिलब्धंधातोःप्रत्यय
विधानात्‌ तदर्थेनेवलब्धंपश्नामिच्छतिपिपठतितमत्तस्वार्थिकःसाप्यावश्याक्रियामा
दृसवलौकिकेवाक्येप्रयुज्यतेकेवलस्यधातोः प्रसंगार्हत्वात्‌ अलौकिकेंतयात्‌।
मात्रेप्रयुज्यते तस्तमःकण्ठेलोपइतिनाशंक्यंपचनेच्छतीत्यत्रापिसोऽस्तुकवणास्याः
पिक्रियासपेक्षणादितिचेन्नवैषम्यात्‌ कर्मद्विप्रथमपदवणादेनंतरंगमात्वव्यपभिचारो। २८

स्वकरणत्वविपरीतत्वं अन्तरंगे गौणे वविधेयवाक्यं तात्पर्यं तीव बहिरंगे प्रकृतिरयुक्ता किं तनाः न भियानादृपि
न विद्यतीत्यस्केपचेरिछाकर्मत्वेनैव प्रतीयते नेतत्करणानां यथा राजपुत्र इत्युक्ते राजन्यस्यैव पुत्रः
प्रतीयते नेतत्समीपवर्त्तं दीपः केचित्ताड्डित कर्मणीत्यनुवर्त्यं यं च स्यात् विपरीतस्य कर्मणो
प्यातोदित्याहुः यतयेनदेवदत्तेन पचने नेछतीति वाक्यं भवति तेनैव देवदत्तान्वृति प्राप्तितीत्य
क्ते तत्र कर्त्तृस्य राज्ञः पुरुष इति वाक्यवत् वृत्तेरपि प्राप्तेः यानुपस्य कर्मत्वं त्वं फलावछिन्नस्य
व्यापारस्य हितस्य फलस्य वा आत्मशब्दस्तु न चेतनद्रव्यवाचीनयासति आत्मन इच्छाशब्दयो
गे कर्त्तृविषष्ठी स्यात् ततस्यात्मकर्त्तृकार्याभिच्छायामित्यर्थः स्यात् तथा वात्मग्रहणं व्यर्थं
स्यात् इच्छाया आत्मकर्त्तृकत्वाभिचारात् व्यर्थं विशेषणतापत्तेः कर्मणि षष्ठीपदेन अस्य
भवस्यात् न स्वाऽत्मनो इव्यस्यासाध्यत्वाज्ञार्थं कर्त्तृत्वमपि संभवति क्रियायाप्रवनत्त्वसंभवात्
स्वतः परव्यावृत्त्यर्थः स्वशब्दस्य पर्यायोऽप्यात्मशब्दः संबंधसामान्ये च षष्ठी आत्मनः स्व
स्येत्यर्थः स्वशब्देनात्मनिमिकर्त्तृत्वं शृष्यते इच्छाया क्रियायाः पत्ते न कर्त्तारं विनाऽनुपपन्नत्वात् क
र्त्रादेपात् इच्छाकर्त्तृमाणं वक्तयदि स्वसंबंधित्वेनैवेछतिक्रियायां तेन समन्वय इत्यर्थः
शिष्याणां पठने इछति गुरुरित्यादौ सोन शिष्याणां स्वसंबंधित्वेऽपि पठनंस्य समानं त्वसंगं ।।

सू.
टी.
३९

वंधित्वाभावात् इच्छायां किं भोक्तुं जानाति धातोः किं प्रतिष्ठासते अत्र इदि प्रश्नः इह संभमिहारेगतिः
प्रतीयते गतिग्रथानोरेवार्थो यद्यपि प्रश्न इं विना मानेरप्रतीतेर्द्योतकत्वेवाऽवयवार्थेतरात् दि
श्लिष्टस्य कर्मत्वादिसिद्धान्त्व्यपोपपत्तिः स्यात् ततश्चा वाऽउद्दिष्टयोर्दोषः स्यात् तन्निवृत्त्यर्थं धात्व
ग्रहणे धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वेति सूत्रे कर्मण इति व्यर्थं उक्तरीत्या तद्धा।
भसंभवात्समानकर्तृकादिपि व्यर्थं स्यात् मनइत्यनेनैव तल्लाभात् उत्तरसूत्रे च तन्त्रेणाप्यभि
तिल्लाषवाच्चवेत्यपि व्यर्थं कार्यभावे हेतुः व्यपेक्षायां तद्वाक्यमिति तत्फलस्य सिद्धे।
तात् अथ पूर्वसूत्राद्वाऽनुवर्तते इच्छायामित्यऽग्रेपोज्यः अनुक्तसमुच्चयोऽर्थः एतेनाऽऽ
शंकायामपि सप्रत्ययः नदीकूलं पिपतिषति श्वा मुमूर्षति हृष्टिरागतिगमिष्यतीत्यन्येनवेनन
त्वारोपात्मः पाषाणादीनां संवीयनवदित्याहुः तन्मनेचकारोभिन्नं वाक्यं तत्केत्य
नोनेति इच्छायां सः इति वाऽनुवर्तते प्रत्ययग्रहणपरिभाषया संशब्देन सांतंगृह्यते।
नेच्छासोनान्तवीक्तं नेत्यर्थः चिकीर्षितमिच्छति स्वार्थे सांतात् इच्छायां भवत्येवं जुगुप्स
षतिमीमांसिषतेरिति अत्रणादिः किदिविवाऽनुवृत्त्यवाक्यभेदेन व्याख्येयं सकिञ्च।
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

३९
२

वविशनेनापि संबंधादेवं न भवति स्वसत्ताश्रयवित्त्वं भवतीति न्यायवेनोक्तं नच तदंत
विषिनासत्त्वाश्रयावितिवत्प्रियसत्त्वाश्रयाभिधेयत्वमप्यलीकारात पदं गायिकारे तस्मात सर्वावात
वरकविनोक्तत्वात् सर्वोमातकांतोः तिसाविः प्रवैशब्देन् …ना प्रति… ङ्कयोः प्रतियोगि
मेव ग्रहणे नलात्तगाकस्येविपरिभामनात् न्यायमूलावैययिमीमांसा स्मृति यदोक्तं संयुक्
रिति वृत्त्यादेरभवति …णिं समनुलत्तणात् नु सेयानव्याशेणविलुवितः प्रियस
रिवनीप्रियसत्त्वी नीनादीन सर्वे णाधित्मापरस्याप्यत्त्वसत्त्वाथः प्रायशोदृष्टरूपतामिदत्त
त्वात् यद्दार्थेसदृत्यनुवन्तपुल्लिगात्सारिवशत्वादि …त्याख्येयं यदा नपुंसकादिसनुव
नेतीय मनेतद्दतिवुद्ध्यासमासात् पृथक्कृत्यनञः नवर्तनीयः नाद्राक्षिसतो बाध्यकस्ट
व्यः ततश्च नपुंसकस्य सत्वुरेतेनार्थः इदं च नन्देतार्थकबलस्य सत्त्वनुं पुंसकत्वविरहात् स
त्वुरसंबुद्ध्यावित्त्वसत्त्वुरपोविल्तवित्ते वृद्धित्वेत्य नवुपेनुल्ववित्त पदनत्वशद्वेऽत्र …
संवुद्धिनिहत्यार्थ इति नच रिवदध्यजन्तेरत्वाः नसंवुद्धावित्यस्यप्रयोजनाभावात् ऊत्वेत्व
ऊतोवाधात् ऊ… …मावनेनहृत्यतः सविल्तनुवर्तमाने सोग्रहात् संबुद्धाविति नाऽगुवं
नेते ह्ऊग्रीत्यत्राः सविपतीयकितानसविहारादावग्निः पविरसमासेस्तु वेत्यक्के शांक
शृत्तयरस्त्वात्कालतस्योतित्वयाः दितीक्त नेते नेव च सर्वं वृत्तिर्वोहकारग्रहणादित्यर्थमे

ल.कौ.
४
३०

व तपरस्तत्कालस्य ग्राहकः अतः परत्वमवर्णस्येति परिभाषाबलात्सत्वाच्चवाचुक्तत्वात्
कारग्रहणे केवलग्रहणं वर्णग्रहणे सवर्णस्येति परिभाषाबलात् गौरवादयुक्ते शास्त्रार्थे स
वैरूप्यप्रसंगाच्च सेडोपेः सखिशब्दात्तदन्ताच्चनाम्नः सेडोभवति सखा सियमसखा सख्युः
किंह्रोः सेः किं सखिस्यान्ययेः किं इसखेयनमायवः अत्रवये सखेरित्यतः सख्युरित्यबह्रे
तमनुवर्तमाने सेरित्यनेन सवधानत् सखिशब्दाद्यस्यैकत्वेवाच्ये विहितस्य सेऽसम्बर्थः तेन शोभ
नः सखायस्य सः सखिरित्यत्र न भवति अन्यपदार्थस्यैकत्वे सेर्विहितत्वात् गौणसखः
यायेनवानात्र भवति अत्रयवच शोभनः सखा ससखेत्यत्र भवतीत्याह तत्र ससखेत्यसे
वेहत्वात् यत्तदर्थमेवतत् इतविष्णुपगमः ससखेत्यस्य इतितदंतविष्णुगमः ससखेत्य
सननरंतविधिविनाविप्राधोन्यादेरसिद्धः परांगाधिकारे तस्येति कात्यायनेनोक्तोऽत्र
नडुमावित्यत्र सेऽडोविधानत्वात् प्रतिंशासनात्वाद्धानूयत्न सेऽडं तथवसिद्धं प्रनेद्वि च्यानमस
नोऽपि स्यादिति न्यायर्थे नेनो शानसः सेतुद्धावनऽङ् सिध्यतीति वुत्र सेऽडं मुनेर्दिकृ नुश
नस्पतरस्य सेनापिडास्यात् ननस्त्रातयेशनेस्वत्रस [illegible] अस्यानवा [illegible] वुद्धाविनिर्दीघे
स्यातसूत्रसेतुडोस्तावऽनडु विधानाच्चस्रेगहतिपरिभाषा [illegible] वासमाधानं सस्रुखेत्यत्र
बोध्यर्थः उशनसो वदवेवनमाधर्थे उशनस्पुरुदंसोऽनेहतां सेरयेऽ भवति उशाने

सत्संज्ञासूर्वेकत्वाशेषणायाइति पुरुदंसा प्रोहायवां किं ऽसः किं उशनसो प्रयोः किं दे
उशनः उशनस्पुरुदंशोनेहस्य संबोधनेतः इत्यत्रसावित्यि सोनि नेः नेवानेत्वयस्यो
सावित्यनुवर्तेत उशनसादीनां पुंलिंगत्वे नशभावात् संबोधनेनुशनेसंहितित्रूयेसतेतथानो
नमस्याप्यदेते माध्यंदिनिर्वष्टि गुणं वगतेनडमके व्याघ्रपदां वरिष्ठः संबोधनेपोत्रपाणि
त्रुपाणि समासाहारमिति त्रूप पाचादित्वात् क्लीवत्वं क्वानि पुनस्त्वानि त्रपाणिस्यतत्राह सातेसस्य
नकारादेशेनातेसस्मिन्पदे इति माध्यंदिनस्याः पदसमाप्यादि निराचार्यः वष्टि इत्ति भागायामि
समास्पूर्वत्वं चित्यमितिहरदत्तः व्याघ्रपादः यमानां मध्येवरिष्ठः वैयाघ्रपद्यायः योपौनोपुंवो
तेरेपानोरिव र्णैवर्णयोः विभुवो भवतो खरादसादौ रस्य स्त्रियः कटप्रुवो कटप्रुवः प्रतो
पपवादोभ्यथानोः किंवान प्रस्याहहङ्गोप्योः किं विषयो त्वरे किं तज्ञीप्सा स्वादेोकि सर्थे स्व
थ्रेप्रत्र्व्याख्यानादिहशेवप्रनिषपत्तिर्नेहिमेदहाटलक्षणमितिनदोषच्चोग्रहणेनापिपवयोः
किंतर्हि इस्वइत्युस्तत्योरिति ह्रस्वयोग्रहणेसावर्ण्ये दीर्घयोरपिस्यादिति माधवः अन्येतत्त्व
थवयोग्रहणं नियामकमित्ययं निर्देशाव प्रत्ययात्वयानिशयेति निर्देशाच्च अत्रहिगुणोप्यपि
चक्रतेयस्यह्रस्वात् नचैवं विभ्ययइतिनिर्देशाद्दीर्घयोरेवग्रहणं तिवाच्यंक्रियेतिलिंगात् तथा
हि कृतोमितादित्वात् ह्रस्व प्रयकीतिरिड. रिड. इकारस्यनुपीनोरितीपु अत्रदीर्घग्रहणोन

पातोरित्यत्राऽपि दीर्घो न स्यात्तौ क्रियेतेति न मिथ्यात् अतोऽत्र ह्रस्वग्रहणमित्याहुः नन्वेवमपि
ल॰ त्रु॰ गायवयोग्रहणेनेति चेन्न पर्यायोग्रहणस्यापि प्रयोजनैतिसत्त्वं यविधायपधातोः पानाय प्रकृतिवदनु
७ करणमित्यदेशयतेनियहत्वाराविधादिः नामिनःस्वरे इति तत्स्वरग्रहणसञ्ज्ञास्थामितिशसा
चं॰ दिनामेव ह्यामिनितेह न स्यतो तस्याः प्रवृत्तिः स्यादिति पुनः स्वरग्रहणं स्यादेनतं धातुग्रहणं
मात्तस्त्रीभुवोरितिनियमार्थं भविष्यति अधातोर्भ्रुवोरिवं वेत तस्येतयोरेव किंच धातोरित्यं
धातुग्रहणमनुवर्तते उच्यते भ्रूमिधुवोस्तरेइत्यकोयोगः अत्रनियमादनुवृत्तेर्वा धातोरिति
लभ्यते धातोरित्यपरो योगः अत्र स्वरस्य नवृत्तेलक्षणः स्वरपरे धातोरित्यपि हित्वेकं तेसवों
पलत्वरेउन्नरपदस्यनुधातोरित्येवमिह तत्रच्छायमर्थः द्विवमानिहर्वे सवर्णे धातोरिवुवोभक्तो
ऽसवर्णे स्वरेपरइति इयवइयाविधउवोवइयतोस्यावद अथयद्योग्रहणात्किमर्थं परिशेषादेव
तल्लाभात् अकारान्तस्यात्रिपितकाभाव्ये तकृते अकारान्तस्यानिर्भोभावे गोःसल्वे
र्णेतल्लधातनीसि पकारान्तारेस्लेऽप्यतरांणामित्यावेनभाव्य अदेतस्यनपरत्वाधत
इतिलोपेनभावेमुदेतस्यनशमादावांतो धातोरितिलोपोभविष्यतिद्विवकाशत्वात्
प्रातरतिपेअस्मिनिनेनिवानवत्संपवमनेनिवास्वात्रपूर्वमनेऽपिकरणेषुप्रकृ
तिवदनुकरणमित्यतिदेशा द्यान्तेमर्ता रुणलोपादीतिहिशः धातनाऽभावेतत्राभावादि
७

मीमांसिषतेइतिग्रहणादिः किदित्यनुवर्त्यवाक्यभेदेनव्याख्येयंसकिङ्वतिहल्म्या
नुसासञ्ज्ञव्यवस्थापनेनरुरुदिषति विविदिषतिमुमुषिषतिजिघृक्षतिसुषुप्सतिपि
प्रच्छिषतिनृनर्त्तिदतीत्यादौगुणाभावसंप्रसारणनलोपाःसिध्यन्तीतिदिक् गुपूधूप
बहुवचनमाद्यर्थेगुपतिजकितमानवधदानशानभ्यःसन्मुख्ययःयाजोप्रच्छिःरक्षा
यांसर्वेणसिद्धत्वात्दर्थान्तराभिधानात्स्वार्थेविधिरयंगुपतिजमानवधयोश्च शुदानेतः
दानशानोस्वरितेतोत्रवयवेचरितार्थेल्लिंगसमुदायात्प्रवर्तन्ते जुगुप्सतेआगमस्त्व
मनित्यमितिनेट् नानिदितेइतिनगुणःतितिक्षतेचिकित्सतिदीदांसतिशीशांसति
आयः गुपध्वपइत्यनुवर्ततेशाह्याधिकारस्थापनेनगुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यः आयः आ
निर्दिष्टार्थत्वात्स्वार्थेपणिपन्योरनुदात्तेत्त्वमायप्रत्ययाभावेचरितार्थमित्याशयेनाह
स्ववर्ततेइतिआभ्यांवायः स्वन्तावेवेष्यर्थेगोपायतिधूपायतिविच्छायतिपणायति
पनायतिअत्रालंकसमुच्चयार्थश्चोत्रवर्ततेतेन ऋतेरीयङः ऋतीयतेकमेर्णिङः
कामयतेवानधायादिः गोपायांचकार जुगोप ऋतीयांचक्रे आनर्त कामयांच

सु॰ टी॰ ५

केवकामेइतिसिद्धं नान्योयःइषिकमार्थकान्नाम्नइच्छायांपःप्रत्ययःनद्दिष्यमोणिपदोक्ता
कर्त्तःस्वसंबंधिभवतिपुत्रोपत्यिदीपतिनत्तुकर्मणाइतिकस्माल्लभमितिचेत् स्मणुइच्छायोः
सकर्मकत्वेनाऽऽद्विपस्यकर्मणोनामार्थेनाऽभेदसंबंधानवय नत्तुपुत्रेणपुत्रोपदेक्षुती
त्याद्वावपिक्रान्तोनतेषामपीच्छायामनवपस्यसंभवादितिचेत् नवह्रिरगतात्कर्मेहिपु
ष्यमाकांदितत्वादंननादंतवंगमव्यभिचारिचकरणादितपश्चात्सेदितिमत्वाहइतिगम
व्यभिचारिचनहिसर्वत्रेच्छायांकरणादिरस्तीतिनियमोस्ति अतएवगेकर्मणोचरि।
नार्थोवह्रिरंगेकरणादौप्रवर्ततिनंनाहइतिसम्प्रतीते क्रजंदिपुत्रीयतीत्यत्रैकैकरणा
दिःकश्चित्स्यत्नेति यद्वा आङ्गवीत्यतःकर्मणीत्यनुवृत्त्यैकर्मणिवर्तमानान्नाम्नाइतिव्या
ख्यानालव्यं आत्मनइत्यनुवर्तितेसचवेननइत्यवचनोनयासःवटीपतीन्यादावप्रस
गात् वटादेरचेतनत्वात् परव्याहृत्यर्थःस्वशब्दपर्यायोयोस्यात्मेइच्छायाक्रियानेनसाक्ष्य
पःकर्तारटदतिमःस्ववेदिष्यमाणांवस्तुस्वसंबंधित्वेनाटयेदनतेनंदाटटत्मनःस्वसंबं ५०
धित्वमानात्मसंयजमानस्यपुत्रमिदइतिपरोयाइत्यत्रानपयंजमानपुत्रसानात् नतु

स्वस्यपुत्रं यस्य स देशः समिच्छतीत्यत्र कृतेनानुपुत्रस्य संबंधिनादिनिर्देशेन उच्यमानेन स्वसंबंधिनाऽप
विवक्षणात् नचात्रदासमर्थनं नत्वसंबंधि नत्तु नाम्न इति किमर्थं युनोः पूर्वेणासविधा
नान्यविशेष्यान्नाम्नो लाभात् नचसिंचंनमप्याऽऽपास्यतीति वाच्यत्वान्यऽभावात् नच
वाच्या निपरुत्वतीत्यादौ कृतत्वनवादिप्रसंगः इति वाच्यं अर्थयोगादित्यत्र नवाऽकारेणानपेप
दकायीभावस्यत्तापिनत्वात् राजीयतीत्यत्र तत्वापकसिद्धं नस्यैवं ते निर्दलोपः स्यिम्याति
नाम्नोपपदेन तत्वाद्यटभावाप्युक्तेण एवनलाटत्रपदे राजीपतीत्यत्र नलोपः ऊर्वमोविन्म
तो लोप इति कृते पि इत्यतेय इति ऋसंयोगादित्यतो नेति वाऽनुवृत्त्यवाक्यभेदेन वालो
पं नेति स्वरूपपरं शास्त्राधिकारात् षष्ठ्याविपरिणामपित्तव्यतेन नाम्नो नस्य लोपाप
इति लाभात् इत्यं व्यर्थं नाम्न इति चेत् उच्यते एकत्वस्य विवक्षणार्थं नाम्न ग्रहणं तेनाते
कस्मान्नाम्नः पदाद्राजपः महान्तं पुत्रमिच्छतीति किंच महापुत्रीयतीतिस्यात् नचैवं द
ष्टेपयपेविग्रहः महान्पुत्रो महापुत्र इति महान्तं पुत्रमिति विग्रहेण तेनेष्टं न तत्र कर्मणा
भावादेव न भविष्यति मैवं कर्मत्वस्य सत्वात् क्रियाजन्यफलाश्रयः कर्म क्रिया वा
तज्जन्यफलमिष्टत्वं तत्र समुदायाश्रितं नहि पुत्रमात्रमिच्छतीति नापि मात्रं किंतु विशिष्ट

सू॰ टी॰ ३८

एवं तर्हि विशेषणानां हि भिन्नं वृत्तमथवा शेषणायोगेनानभिधानात् न समुदायः इदं वन्यामा
सिद्धामवादकेन तु सर्ववचनं तथाहि पुत्रस्य प्रत्ययार्थे समूहकार्थो भावरूपो चाता
शेषणेन तव्यः यद्रूपः नैककस्यविरुद्धमन्वपदं पंसंभवति स्तद्गसराज्ञः पुरुष इत्यत्र
राज्ञापथाप्रत्ययतीत्यत्रयतीत्यत्रत्वसमुदायशक्तौ प्रविष्टो विशेषणीभूतस्य प्रविशे
षणाऽन्वयः संभवति पदार्थः पदार्थेन युज्यते नत्वेकदेशेनेति सर्वं तत्रसमस्तेन।
नुतामपदेकर्मत्वि सत्यपि जडावक विभक्त्याऽभावात्प्रत्ययानभविष्यतीति चेत्
नत्रिकपदेन तथात्वेपि पंचकं नामार्थ इति पदेनाकैवकर्मणोऽभिधानाद्विभक्त्य
नपेक्षणात् ननु द्योतकत्वेन विभक्तिरव्दिता चेत्यत्रानेकसंभवस्तत्र कारकवि
शेषद्योतनार्थं विभक्तेरपेक्षणात् अत्रतु कर्मैव कारकं यत्रापि पदानि पचकालीयत्र वि
क्लित्तिरेव कर्मेश्वस्तगोयावतीत्यत्र मृगकर्तृकं सवत्साद्धवणाद्दर्शनेककानेक
कानेकर्म स्तित्र तो विभक्त्याद्वर्वाद्दः तथाऽत्रापि एवं तर्हि उत्तरार्थे नान्यर इच्छायां
किं पुत्रं जानाति आत्मनः किं शास्त्रोऽयं मिच्छति कर्मणः किंपुत्र से च्छति दृष्ट्वा
स्येइत्यत्रक्तं समममाविपरिम्यतेयेपरेवर्णस्यइ भवति नत्यां उक्त्याका विद्यमेवति ३८

पुत्रीयति गंगीयति अशनमिच्छति वि. [illegible] नीयतियानक्ष्यति यनीयति उद
कीयति उदकपयोयउदवेन शाहोष्यः [illegible] नायति [illegible] सडाम इंग्यंत्र सुंडितियोगविभा
गात्क्वचिदन्यत्राःपिसट अश्वस्यतिवडवाचीरं [illegible] तिवालाः वृषस्यति [illegible] लवणस्य
छइतिसिंद ऊ. अकइत्यत्राःन्यत्राप्यः गमवत्तोम्बक्ता कचिदकस्हदोः मंडूकयो गामंवति
यहाहशाघांनादिन्यतः सकमजुहूत्यदिवादावड इत्यनाइदमनुवृत्तनाम्नः सकमकी
ःदशादाधिकारमाश्रित्यसमगाटटगामदेध्यवाख्यानात् दध्यतिदपि सतिदपिसतिम
धुस्यतिमधुनि बभ्रः इतिविपरीतेनिर्देशान्नधः चोटनुक्तसमुच्चयार्थः तेनुमानाद्धपे
म्योपोनकिमिच्छतिकचित्काम्यप्रत्ययोभवति पुत्रकाम्यतिगगाकाम्यतिहः काम
तिकिंकाम्यतिएकार्थीभावरूपेः न्वपेइतिर्व्यपेक्षायानुवाक्यमितिव्यवस्थापयदप
हयसिद्धोयागामीयेरहेः नुवृत्तेवेतिवार्थेपशपुत्रमिच्छतियटमितियत्सुदाहरणेत्र।
ह्विवियस्याप्यः न्वयस्याभावद्योतनाय वस्तुतस्तु वाक्यप्रत्युदाहरणमेकार्थीभावा
भावात् एकार्थ्येमात्र कर्मणिप्रत्ययः कर्मणीयतिविशेषान्तरभावेनाः कर्मकर्मान्त
ननुपुत्रीयतिविशेषणं मिन्नादाविवेच्छापेःपिसकर्मकनानेमितिचेन्नरइच्छया अप्रतीतेः नहि

स्तु॰ टी॰ ४२

शिष्यं प्रतीपनोद्यते इष्टसाधनमुच्यते किं वाऽऽचारय एव न तु तात्पर्यं स्मृतिरपि यागेसंतीति वेदतात्प
र्यज्ञानस्य शाब्दबोधे हेतुत्वात् न हि वक्तृतात्पर्याज्ञाने शाब्दबोधः संगतः शाक्यपदवदिदं प्रसं
त्वात् अयथाप्रकरणादितात्पर्यज्ञानांगीकरणेन तु युक्तं आथर्वादि नाशप्रसङ्गात् शाब्दबोधयथकां
गीकर्तव्यमविति: किं तेन किं च शाक्योन्मत्तशुकादिवाक्ये व्यभिचारान्न हि वक्तृत्वेन ता
त्पर्यमस्ति न त्वीश्वरतात्पर्यग्राह्यमिति चेत्तत्र वक्तृतात्पर्यमित्यस्यैवैयर्थ्यप्रसंगात्
श्रावणप्रकेनैतेनैवेनिर्वाहात् किं चेश्वरतात्पर्यमयथाऽज्ञातं देततत्तेवाताऽऽदेः तस्य
सर्वत्र साम्येन क्व तत्रास्ति वेति ज्ञातुमशक्यत्वात् चैत्रस्य तात्पर्यज्ञाने सति मैत्रस्याऽपि
बोधप्रसंगात् नान्यः अस्माकमीश्वरतात्पर्यज्ञानाऽसंभवात् कार्येणानदनुमास्य
तीति चेत्तेन परस्पराश्रयप्रसंगात् शाब्दबोधे सति तस्य कारणत्वप्रयत्नः कार्यानुमेट
हीमिति शाब्दबोधः इति किं चेश्वरानंगीकर्तॄणां सांख्यमीमांसकादीनां शाब्दबोधो न स्या
त् तेषामीश्वरत्वप्रवन्नास्ति तात्पर्यज्ञानं न हृदयंगमं तमिति दिक् आचारउपमानं तदा आ
चरणं सदाचारः चरेभीवेयज्ञज्ञानं व्यवहारमिति कंपुष्मीपतेः नेमेन्उपमानम् आङ् सा
यते युट् कर्मणा उपमानादावारेयपये वर्णस्य इत्यपूर्वसमासः इति वाक्यभेदेने ४२ ५

वडयोः सन्नाविशेषसिद्धेवोः नुक्तसमुच्चयश्चनापते अन्नसप्पप्रभीनाग्रः श्वेश्वमिवाचरति

निपुत्रीपुत्तिशिष्यमपाध्यायः हरीपतिविप्रं ... पुत्तिचद्वेविरहिणीप्रासादीय

निक्रयाभिन्नः करीयतिप्रासादेनृपः गर्गो ... पल्वलेमूर्खः अत्र ... तिवृत्ता।

डापः आद्येलोपइत्यापःनुहन्यानलोपः वाय्यः अनेप्ययोरितिरापुकाम्या।

वःसाध्यः नायकसिद्धंनसर्वत्रेतिनस्यलोपः राजानमिवाचरतिएणीयतिआद्ये

भिन्नः प्रत्रविषयकंयत्राव्यवहारोवादः सदृशो द्विधाःभिप्रायंपद्मान्तिव्यवदारो

वातेदनुकूलायकभिन्नाश्रेयावर्तमानोव्यापारः कार्येयोगोविभज्यतेकर्तृरूपमा

नान्नाम्नइतिवर्ततेडौटनुक्तसमुच्चयार्थतेनाःनुक्तः क्विप्प्रत्ययः समुद्धीपनेनामतः

सिवंतविभक्तिप्रसंगात् कर्तृरूपसानान्नाम्नचारेःथेक्विप्प्रत्ययः कृष्णइवाचरति

कृष्णति सर्वादिकृष्णावकारपनइत्यःलोपः कृष्णप्पात् कवपतिविम्बयतिग्रइवाच

रतिचनिहितपरत्वोदीर्घः एावोओ अतः करवावइतिकेतिवकचकैतथाग्रतइतिद्वि

त्वाग्रदंताद पि ... योडावाःःदेशोउक्तः तन्मतेवकेः मालाइवाचरतिमालाति स्वःः

पंथाइवाचरति ... नमानस्यदीर्घः नजितांशोवितेननोपधादीर्घमाबस्यसैाति

तं. टीं. ४२

सिषंप्रदीपनेद्युक्तेनेदृक्तनम्पतेकिंवाऽऽचारएवनतुतात्पर्येस्मृतिरुच्यागेसंतीतिचेन्नतात्प
र्यज्ञानस्यशाब्दधीः हेतुत्वात् नहिवक्तृतात्पर्यज्ञानंगतशाक्यपरत्वेदेवंप्रत्यर्थे
त्वात् अथप्रकरणादिनातात्पर्यज्ञानांगीकरणेननुयुक्तं आर्थादि[illegible]शाब्दबोधपक
गीकर्त्तव्यमिति: किंतेनकिंचग्रामोन्मत्तशुकादिवाक्येव्यभिचारान्नहिवक्तृस्वत्वना
त्पर्यमस्तितन्नेश्वरतात्पर्यंग्राह्यमितिचेत्तवक्तृतात्पर्यमित्यस्यवैयर्थ्यप्रसंगात्
आवश्यकेनतेनैवनिर्वाहात् किंचेश्वरतात्पर्यमप्यज्ञातंदेवज्ञातंवानाऽऽद्यः नस्य
सर्वत्रसाम्येनक्वचास्तिवेतिज्ञातमशक्यत्वात् चेत्तस्यतात्पर्यज्ञानेसतिमित्रस्याऽपि
बोधप्रसंगात् नान्यः अस्माकमीश्वरतात्पर्यज्ञानाऽसंभवात् कार्येणतदनुमानस्य
तीतिचेन्ननपरस्परआश्रयप्रसंगात् शाब्दबोधेसतितस्यकारणत्वग्रहः काव्यमतेट
हीमिच्चशाब्दबोधइतिकिंचेश्वरानंगीकर्तॄणांसांख्यमीमांसकादीनांशाब्दबोधोनस्या
त् तेषामीश्वरएवनास्तितात्पर्यज्ञानंनतद्ग्राह्यमितिदिक् आचार्यउपमानोनाम आ
चरतीसाचारः चरेभीवेयजज्ञानंव्यवहारमिव[illegible]मीपतेः नेनेत्युपमानमाऽऽइंसा
यनेयुत्कर्मणाउपमानादावाचेत्पयपरेवर्णीस्याइ[illegible]ऽसाइः इतिवाक्यादिने ४२

वड्योः सनि विशेषसिद्धेवोः नुक्समुच्चयार्थस्तावापि अत्र सप्रधानाग्रः ऊर्मिवाव
तिष्ठतीप्रतिशिष्यमपाध्याय: हृद्रीपतिविप्रेभ्यादत्तः प्रतिचडूविरहिणीग्रामादिष्य
तिकृष्यामिवत्तः कुरीपतिग्रामादेन्नृपः गंगं नुपल्वलेमूर्द्धः अत्र नम्बनः दिवङ्गो
डापः आद्येल्लोपइत्यादः नुहृन्यानल्लोपः वायर्थः अनेयायोविंतिशापुकापीम
वःसाय: तापकसिद्धंनसर्वेचेतिनस्यलोपः रात्तानमिवाचवतिएप्यपतिआदि
भिवः पुत्रविषयकंयत्रावयवहारोवादःसदृशं पिष्याःभिप्रायंपद्धानिव्यवदारो
वातदनुकूलयकमिन्वाश्रेयावर्तमानोव्यापारः कार्डयोगोविभज्यतेकर्त्तरूपमा
नान्नाम्नइतिवर्ततेलोटनुक्समुच्चयार्थतेनाःनुक्तः क्विप्प्रत्ययः समस्त्वीपनेनानः
सिवंतविशक्तिप्रसंगात कर्त्तृरूपसानानाम्नचारेःर्थेक्विप्प्रत्ययः कुसुइवाचरति
कुसति अवादिक्तुल्लोवकारपरत्वस्यःल्लोपः कुसुम्यात कवपतिविस्मयतिअइवाच
रतिचतिहितेपरतोदीर्घः एवोऔअतः कइवाचरतिकतिवकचकैतथाअजइतिदि
त्वाग्रदंतादपि लियोडावाःःदेशोउक्तः तन्मनेवकै मालाइवाचरतिमालानिस्य:
पंथाइवाचरतिपथीनतिनमानस्यदीर्घः नत्रिनांपशोविस्यनेनोपधादीर्घमात्रस्यसौति

सं॰
टी॰
४२

यततवाक्यप्रवृत्तदीर्घः एवंप्रवर्त्तमानंदित्तिनभूर्त्तदीर्घः तिमट्ठनियथ्यादिष्वतः प्रवर्त्तमा
नेकथंदीर्घनिरोधेन केचित्तःवाःऽवाभ्यांवाधितावाप्रवर्त्ततेपठितःवाःऽनेनविधीमा
नेनदाऽवापिप्रवर्त्ततेतियोगपनामविणानियमप्रवृत्तिमाहस्तन्मतेप्रथेनतिहवृहन
तीत्यत्रततिमममप्रवर्त्तनीत्दीर्घः राज्ञानति इदामतिकीर्त्ततिसंचूर्षति आशीस्तीना
दानपदकार्येनाम्नोविधानात् कर्त्तुः किंप्रत्ययतिशिष्यंकर्मोपमानमिदं उपमाना
त्किंप्रत्ययाचरतिहंसवत्तिवानव्यवहारसदृशः पुंडकनिष्ठावर्त्तमानोज्ञानव्यवा
हारः मालानिष्ठवर्त्तमानव्यवहारसदृशः सर्पनिष्ठावर्त्तमानोव्यवहारः उपा
मानस्यकर्त्तुः यात्वर्थान्तरभावः पिउपमेयेनकर्त्तासकर्त्तृकत्वात् कर्त्तरिप्रत्ययः
यथाएवंहत्रेउपमानस्यकर्मणोधात्वर्थेनेरभावः मिउपमेयस्यकर्मणः स्यात्
न कर्मणिप्रत्ययप्रत्ययमाद्वयोरपिआचारक्विपि तेकर्त्तृत्वकर्मत्वेवाव्यप्रवर्त्तना
लीवृहोडेभ्योः क्विवंतेभ्यः पेप्रातिप्रादनुदात्तेत्वादितियोगविभागोऽहेप्रकृता
दोत्वनेकस्वरत्वादाऽऽ मूर्ध्रवगल्भात्क्लीबहोडेभ्यः क्विवृत्तिः अवजवाः ल्भोहक्लीवेज ४२
ल्भदोडेभ्यः क्विविशेषः ततः ५३ उपंगात्वात्वर्त्तेनोप्रखा ॥

चारेऽर्थ्ये यङ् हंसस्येवाचरति हंसायते सपत्नस्यापहत्याय हंस नित्यं वा भक्षणस्य स्फोटकं शिष्टा वर्ता
मानेो वा व्यवहार: अत्र हंसे इति चाऽनुवृत्तं वाक्यभेदेन व्याख्येयं हंसस्य लोपो प्रति
नस्य नित्या लोपः सस्य व्यवस्थितः ओजसोऽप्सरसो नित्यमन्येषां विकल्पाद्
अन्य हंसस्य सत नलोपः राजायते हंसायते पथीयते दंडीयते अत्र लोपे इति दीर्घः
तस्याऽनुपथादीर्घत्वेन नियमाभावात् आत्राऽनुवृत्य वाक्यभेदेन व्याख्येयं भ
वत्यर्थे नाम्नो यङ् तस्मिंश्च नित्यं लोपः योगविभागादिष्टसिद्धिरिति भवत्यर्थे च्व्य
र्थे विशिष्टो यास्यः अशश्च न भवति सुमनायते अत्र वा तु सन्तादेनो प्रत्यये चिकीर्षि
ते उपसर्गसमावादेवं पूर्वपदं पृथक् क्रियते चुरादिषु संग्रामयते इति विशिष्टपाठा
त्तत्रापकोनत अन्यथा ग्रामयुद्ध इत्येवाऽपविष्यत् अतो मतः पूर्वान्पूर्वी ट ट वा
सुमनायत नाम्न अक्तानेसमासेक्यश सुमनापि नैव इति द्विनं च सिध्यति अत्रे च
कर्णोऽनवद्यवादपकृष्य वाक्यभेदेन व्याख्येयं नाम्नो यङ् स्तः करोत्यर्थे करो
त्यर्थश्च द्वितीयान्तात्स्यात् रूपः पकः ननु तात्पर्यपरः करोत्यर्थस्य सर्वथा त्वर्थे वाऽनुग
तत्ता सर्वथा वर्णः करोत्यर्थाः अपि भवं वर्वितं शुश्रूषां करोति विवरिवस्यति नमस्यति

श्री. देवान् अत्र नुवत्त्थीन हृत्त्वार्थां यांहृतौ नमः शाहू माऽनर्थकत्वात् अजहृत्स्वार्थेया
तप्रत्ययार्थोपसर्जनत्वात् तपरश्च रतिशाहू करोतिश्शापवेवैरापतेकलहदापनेवा
४४ घ्यतद्रमतिडऽमापतेक ष्टापक्रमतेकष्टापते हुरूापते गद्दनापतेवति हृतिविवृ
पेयायार्थांपार्थक्रतसत्सदनेइत्यर्थः सर्वेवेदयनेच्छवायते दुःखाभ्यतेस्त्रवड्डःख
चान्नभवतीत्यर्थः हृत्पानुसारादतिप्रसंगोनेनाङ्गाव्यः निर्दितकरणासात्मेना।
त्रिःप्रत्ययामवत्मिद्धिविधयेकरोत्यर्थेसचडित् यदिडितसंज्ञाविधीयतेडि।
तिडेविन्यादावुस्पैवग्रहणास्यात् कृतिमत्वात् उत्तन्यस्यतस्यत्तयद्गणानस्यादे
कृत्तिमत्वादनोऽतिदेशापंपरत्रप्रयुज्यमानः पदश्चाहृविनाऽपिवतिवन्यथ्यग
मपतिश्च डितडिदित्यादडिङ्गदितिगम्यतेपद्यपिडिदिति सामान्यशाहुस्तथाऽ
पिहृत्यानुसाराद्वारव्यानाद्विशेषपरोवाच्यः यद्वाडिदितिवचनस्यसामर्थ्या
ड्विशेषपरः अन्यथात्रिडकरणाइत्येवाऽघेपततनचैवमन्तरयोरिति डित्कृतिट
त्नीयइतिवाच्यं धातोः त्रिःप्रेरणाइतिवैदेवोसावात्सपठितचांगे नवेवत्रेति।
त्यादावसैवग्रहणास्यादेकान्तप्यकतालदितिवांचाय कान्तंथक हणात्रिया ४४

भाषायामनित्यत्वात्तन्न च भ्रासः शिनि[illegible]त्ता [illegible] कथं भ्रा[illegible]न्यमस्या[illegible]ऽ[illegible]मि[illegible]न्बंधेना
नंबंधकस्यैव ग्रहणं भविष्यति न तत्सादेः [illegible]णि [illegible]नः तज्ज्ञापयति तेन स्वदामित्यत्रा
नुबन्धेनोर्ग्रहणं भवतीति यच्चात्तथा नेति न्यादौ [illegible]निर्देशेन ग्रहणं भविष्यतीति [illegible]स्पष्टे
ष्टार्थ इत्यर्थः तेन णेयंकार्यं दृष्टं संभावितं च तन्नाम्नो जायते इति दिश्यते टिलोपः ऽ
ष्टेयप्यायदिष्टः एवं पटमाचष्टे पटयति दृढो मत्याष्टवैवाटिलोपः अपीपट
दय पटद्वाविन मन्त्वन्तलोपो यथा स्रग्विणमाचष्टे स्रजयति [illegible]मनमनय
ति [illegible]दण्डयति गुरुमाचष्टे गरयति युवानमल्पं वा [illegible]कनयति अल्पयति
[illegible]तिकं वाद[illegible]यति प्रियस्थिरस्फिर[illegible] प्रापयति स्थापयति स्फापयति अत्र [illegible]डि
दिति योगविभज्य सापेक्ष्यादपि नाम्नो णिर्विधेयः माणवकं मुण्डं करोति मुण्डयति मु
ण्डमिश्रं करोति [illegible] श्लक्ष्णं करोति श्लक्ष्णयति [illegible]योभोक्तं व्रतं करोति व्रतयति [illegible]
[illegible]त्वमः [illegible]कं व्रजयति अनयोर्योगयोर्नाम्नः अन्वयविधिः ते[illegible]परा कार्यं [illegible]
[illegible]वाच[illegible]सृज्यते मृ[illegible]वदा[illegible]स्रजयति स्रवतीति पततमाचष्टे प[illegible]
नकारउ भ[illegible]यदा[illegible]र्थ अतनु[illegible]चरितार्थः कथं यान्तो[illegible]विति मेवं [illegible]

सा॰
टी॰
४५

सामर्थ्यात् हेतुमात्रार्थनितानांणिनित्येवपदेत नेनाणोविहितस्तूर्ध्वंकर्तृत्वंभवति अत्राऽदादिलंगि।
स्यन्तुवक्तव्यभेदं व्याख्येयम् नाम्नोऽवपवस्यकृत्त्रिम्यस्यलक्ष्मीकसवयमाचष्टेणिप्रत्यये
णिजः प्रत्यय लुक् प्रकृतस्तूद्देतिनिमित्तापायेनैमित्तापायेत्तिन्णीयेतवाक्यादि
प्रा: भाव: हूइतिपूर्वपदं पृथक्क्रियते अग्रामयद्धइति सामान्याणेत्तात्रापकानितस्यचेद्द
त्यर्थे कर्मत्वातन्तोद्वितीयाहन्तोघ्नदितिघ्नदादेशः कंसंघातयतिएवंबलिंबंधयंराज्ञागम
नंत्वाचष्टेबलिंबंधयतिराजानमागमयतियद्वा अव्याविकृत्यायेन नाम्नोविग्रहएव
हन्तादेर्णीतोऽप्रेरणोविप्रत्ययइतिवदन्ते धातोप्रेरणाधातोरितियोगोविभजनीयः यक्वच
तुर्षित्यतेऽयगित्यनुवर्तते धातोर्णिविधानाख्येयं मचकेदादिभ्यएवलक्षीतसारात् के
द्वादशोदिविधाः धातवोनामाविच कंडूनगार्हविषयपदिणा नाम्नोविग्रहएवकंडू
करोतिप्रेरणोकरणाद्यनुवर्तने क्रियाविषयिकेप्रेरणोवाच्येधातोर्णिःप्रत्ययः स्यात् प्रेर-
णाचानेकविधं भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनाप्रेरणा आज्ञा गुर्वादेरानुकूल्यस्यप्रवर्तनाअध्येषणा
प्रार्थनायस्यानुमतिमन्तरेणाऽर्थोवर्तते तन्नमन्त्रणे [illegible] मन्याप्रेषणादावपि चैवयादिलिंमला
पर्पटकंपिबेत् ज्वरितइत्यायुपदेशे [illegible] अपकानियः पुनः [illegible] चित्तेणोमित्तिनीयमाने । ४५

निरूपणाद्धि नि हि इश्वदत्तेनेत न्नुनिरोद्यक्षुरान्ता द्धिकरो भेदः नेयद्देरमुतस्थे प्रवर्कंनेयवृत्ती
वस्वाभान्नादिप्रदस्याऽप्यनुकूला वेत्तान्वेकानप्रवृत्ताय विशेषुः प्रकृवेतागाम्योःम
र्वेत्रानुगतंप्रेरणमात्रेत्पर्थः नन्नुप्रेरणेइति नमाविशेषणमस्तु प्रेरणावर्नेनताद्धा
नेोऽग्निरिति अथपचतिपाचयतीत्यत्रकेऽधार्थःमर्थानवंगम्यतेननकथंमयंस्यात्रकेइह
हि कः पचेरर्थः याऽसौतंडुलानांविक्लित्तिः अधिश्रयणादीनांतन्नार्थानदेवत्त
देनचपचत्यर्थत्वात्पाकाद्धिपात्ताार्थन्नदकेमाऽऽहवनिर्थितपार्थंचकाष्टाद्वनप्राहरतिश्री
नेवापनेतमग्निसमिदेयेहंचतंडुलान्प्रक्षालयतिनासोपचतीत्युच्यतेनकस्मिहतो
विक्लित्तिप्रतिसाधनत्वाऽप्रतिसोर्थेनभावानतदवच्छेदाभावाच्च अतस्मादर्थादेवा
धिश्रयणादीनांपचत्यर्थत्वात्तत्रप्रेरकव्यापारोऽपिताद्दर्थादेवपच्यादिवाच्योभवि
ष्यतिणिप्रत्ययस्तुद्योतकः नचाचयाऽप्यकान्तेत्र्हस्मीमाम्सीनोभक्तवीजवल्लीवृद्धेः अति
वियतेसउच्यतेपृनभिर्द्दलेः कृषतीतितदेवंद्योतकंपरोऽपिसंभवति नृवयंथाप्रहर्त्तयः
मिरितेनिर्भवति एवमुक्तप्रेषितादिशब्दाऽभिहितोऽपिस्यात् उक्तः करोतिप्रेषितः को
रोति प्रेरणाविषयार्थताकरोत्यर्थसप्रत्ययार्थपदोन्द्रकार्यताना नेवउभावदतिवाच

सू॰
टी॰
४६ उक्तार्थतापेक्षकर्तृव्यापारविषयोऽनन्तार्थीति प्रयुज्यतेतस्यसंशयहेतेवग्र्याणितितत्वात् २ इतंदृष्टिपाचुयन्नोदकं
चैत्रोमैत्रेणाह्वयोऽकर्तृप्रत्ययतोऽभिधानप्रत्यनीतिपाचयतेत्रोऽत्रोमैत्रइतिप्रत्ययार्थपदेनप्रहाः
त्यर्थायसर्जनस्यार्थस्यपाधान्यात्नसेवकर्तरिप्रत्ययई निर्देशाप्रयोजककर्ता पद्येष्याप्तः किंच
ग्रत्वपद्यतिरेकाभ्यामर्थावसायः नचपवतिपठतिग छतीत्यादावनन्तरगतास्वकिंविदपि
प्रयोजकव्यापारोऽवसीयनाउत्पत्रेवजेप्रतीयते ग्रतस्तदर्थत्वमेवयुक्तं किंचपर्वेचसति
ग्रापत्तेरप्यऽपत्यार्थेस्यात्त्वत्वस्यात् पचभिर्हलैः कृषतीत्यत्रत्वऽनेकार्थत्वाद्वातनोह्यपि
वेवप्रतिविधानेऽपिवर्ततेइतियुक्तंनपुनस्तदर्शनेनसर्वत्रप्रकृत्यर्थत्वंभन्वत्रपदेभे
दिकाविभिन्तादेवदत्तस्यपयत्तदत्तस्यकाष्ठानामिति कर्ययोगलक्षणाषष्ठीनग्राम्पो
ति ग्रप्रधानत्वात् मैवं तृतीयावङ्गेवभिष्यतिपाचयत्योदनंदेवदत्तःभ्रत्युत्तदेनेति
प्रयोज्यकर्तृत्वप्रधानोऽपितृतीयाभवतिकालेनतत्रभिन्नावासयंदिकारोऽपि
ध्यापयतिइतिजिनस्यात्प्रवर्तनस्यचेतनतय दादितिचेत् तस्याऽपितत्समर्थम् नाऽ
वधूपसंपवासंप्रयोजयतीति ग्राहोमध्वमन्यतेति योऽपिदस्त्रीमाऽऽनीतसमर्थप्राच ५६
व्यतिमाऽपिवासंप्रयुक्ते अतामपृ ... जवल्लगालोभ्यमानानोसत्रयोगन्वा।

ति तयाकारीयोऽग्निर्निर्वा[illegible]ः प्रयोजकोऽनेन स[illegible]ज्ञा[illegible]तिनम[illegible]यन[illegible]शिरोपि[illegible]स्वमस्प्रनयन्त्र
[illegible]पते: नत्कुलो भवति तत्र यथा: तं प्र[illegible]शो: न्यग्रह इत्यनेन सञ्ज्ञिर्भवति तयात्राप्यमा
विष्यति यद्यनुमत्यादिषु प्रयोज्यव्यापारो यदंशेन प्रहृतिः इहतु न तथा प्राः [illegible]त्याच्य
रणमेव प्रयोजकव्यापारत्वेनोऽध्यारोप्यते अथ कश्चित्कं विदाह इह मा अज्ञानत[illegible]ज्ञा
मा भवानिति तत्र पुत्रादप्रयोज्यः तस्यैव कः प्रयोजकः तद्व्यापारे प्राप्नोति पदार्थविपर्य
त्वात्तेनेत्तत्वादिपर्यायप्रसंगः उच्यते प्रयोज्यप्रहृत्त्युपहितप्रवृत्तिर्ज्यर्थः केवलातत
वाद्यर्थः इतितदुक्तं द्रव्यमात्रस्य तत्प्रैषे पृच्छादेर्लोकिधीयते सक्रियस्य प्रैषः तदा स
विषयो गणश्च इति वासुदेवेन कंसं घातयति कायिकश्चिन्न करोत्येवं तत्र कथं णिजः उच्यते
ये कंसादय नकारिणो नटानां व्याख्यानोपाध्यायाः ते कंसानुकारिणं नटं सामाजिकैः
कंसबुद्ध्या गृहीतं नाटशोभनैव वासुदेवेन घातयंतिप्यपि चित्रे व्याचुतने इत्यं सथुराप्रयं
प्रासादः अयं कंसः अयं भगवान् वासुदेवः प्रविष्टः एतान् कंसः अ[illegible]माक्रष्ट इति तेऽपि
चित्रगतं कंसं नाटशोभनैव वासुदेवेन घातयन्ति चित्रेऽपि हितबुद्धिस्थापश्यन्तं प्रत्येतव्यं चित्रे
लेखकाव्याख्याताः येऽपि ग्रंथं वाचयंतः कंसवधमाचक्षते ग्रंथिकाः ज्ञातमेतेऽप्युत्पत्तिप्रभृत्या
विनाशात्कंसादीन् वर्णमानाः श्रोतृणां बुद्धिस्थाः प्रत्यक्षवत् वर्णितं चित्तमपि चेतो।

स्तं॰
टी॰
८०

षां तदात्मकमिव भवति यतनयवनानापत्नमाश्रिता भवंति केचित्कंसभक्ताः केचिद्
स्तेवं वभक्ता वर्णाः ऽन्यत्ये वल्लऽपि पुष्यंति केचिद्रामभक्ताः केचित्कालमूलाः
त्रैकाल्यमपि लोके लदंते कथायां साच्यमानायां हि वक्तारो भवंति गच्छ हन्यते
सः गच्छ घ्यनिष्यते किं गतेन हतः कंसः तदेदकांश्चिकोऽपि प्रवुड्वि स्थ्यकंसं बुद्धि
स्थानवा सुदेवेन घातयति शोभनाऽपि प्राज्ञोपहितरूपाश्च दृष्टे विषयतां गमनात्प्रत्यक्षमिव के
सादीन साधनत्वेन मन्यते एवं बलिं बंधयति राजानमागमयति इत्यादावपि द्रष्टव्यं चुरा
दे: चुर: आदिर्यस्य तितद्गुण संविज्ञानो बहुव्रीहि: अन्तर्भूतावयवभेद समुदायस्याऽ
न्यपदार्थत्वेनाऽऽश्रयणादेकवचनं चुरादेर्धातोर्णिः प्रत्यय: चोरयति चोरयति त्र
गादेर्याणि स्तेभ्यस्तु वचनसामर्थ्यात्णिः हस्तिन्यऽतिक्रामति वस्त्रयति. सत्यापः
स्त्रेत्राः नतकेऽपि तपेरान्नुप्यते सत्रहणा वैपर्थ्यप्रसंगात् आनंतर्याद्येवनऽनुवृ
त्तिसंभवात् नापि व्यवहितत्त्विनादिश्यादिपदि वियाय प्रकरणेन विकल्पार्थः अ
तोयुङादिवेव परान्नप्रयते युङा विनाच प्रत्यय ग्रहणाय विभाषायांतेदत दृष्टं तेषां
कैबलानां संज्ञाप्रयोजनाभावाद्यातेश्रूयते श्यादि प्राणुदाहृतं युतं सत्याद्यना।
धातुवद्भिस्तेन तु मर्हतरितिकर्तव्युतो वदे सन्नादयोऽपि पर्ययेन एवंविधा

५७

हितेन प्राधान्येन सर्वादिहलसमीपे प्रत्यानयेऽम प्रिधानात् ननु समादिप्रत्याहारार्थमिदं न
सामान्यानस्यात् संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणाभावात् इति चेन्न सप्रतिषेधमिति
ज्ञापकसिद्धस्यानस्याः सार्वत्रिकत्वे नाऽड ञाऽ ञाऽ ञाऽ नाश्रयणात् केवलवर्णसंज्ञा
प्रयोजनाऽभावाच्च नच सन्युङ्क्षोरिति द्वित्वे प्रयोजनमस्ति क्वजादेस्तदभावात् नोनि-
ण्यादेव प्राप्त्यभावात् स्मिवदिसोदमहीनाच गुणेण्यङ्·लक्को बित्यादिस्वनमपि वैयर्थ्य·
प्रसङ्गाद्वा यद्वा भूवादयो धातव इत्यस्मात् अनन्तरं सडिं·तिसूत्रणीयसतः सकारादारभ्य।
ग्लाङ्गोऽड्·कारेण प्रत्याहारः यत्र यङ्·डोर्ई·कारेणापि प्रत्याहारः संभाव्येते तु कं जन्तव्या।
ख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिसंभवात् अन्यथा रोः सुपीत्यादौ रायश्चापोर्वीपकारेण
सप्प्रत्याहारः स्यात् यद्वा सगोडिं·तिसूत्रमस्तु आद्यन्ताभ्याम वाभ्यो संदर्शनाये।
नादिमन्तदन्तः समुदायो धातुसंज्ञा इति तस्याऽर्थः भ्वादिः भवन्तः क्रियायाम मा
न्यसंपदादिः अंदती द्विपेणाव भातिश्रयोभिन्यादिः आगमेऽन्त्रमर्गनि त्वमिति ननु स
यद्वा अंग्यते संवय्यतेऽर्थोऽनेन डौणादिक इत्र यद्वा आद्रन्ते याद्वयत्यर्थं अनमवि
तज्ञ्यर्थः यद्वा आदीपते स्वयतेऽर्थोऽनेन आद्रः परो जः किः शाह इति यावत् भ्वंः।

सू॰
टी॰
४८

क्रियासामान्यमादिर्वाचकः शब्दो धातुसंज्ञः एवं सत्यप्यर्थः वयेत्यादावयं भूशोदिसक
त्तानेत्यादावव्ययेवं भूवच भूवेइत्यादावाभ्यानोतेचाऽतिप्रसंगस्तद्वारणार्थं भ्वादिरि
त्यावर्त्य भूरादिर्यस्येति बहुव्रीहिर्व्याख्येयः आहसादौ च भ्वादि क्रिति पाठ एवं भा
नमन्यथा भ्वर्थ इत्येवाऽवदत् आदिशब्दश्च व्यवस्थायां तेन भूशब्दादारभ्य ये प
दितास्त्रियाख्याः तेन क्रियावाचित्वे सति भ्वादिगणपठितत्वं नाम धातुत्वं नोक्तसंख्या
ततिति वचनाद्धातुत्वे सौत्रा गणे पाठ्याः यद्वा स्त्र भ्वादीनामधिकारणात्तेषां धा
तुत्वं तात्पर्यतेन हि सत्यभिन्नाः स्वभिन्नेदं विकल्पार्थकाच धातोर्भवति यातु तत्राभावे त्केव
नास्ति पद्मासइत्यनुवर्त्य सम्प्रसिद्धो यो भ्वादिः पदितोपलक्षितार्थविशेषः सथातसं
तइत्यर्थः यद्वा प्रापधानयातादिषु नातिप्रसंगः भूएयस्पर्द्धादयः क्रियावाचिकाः ए
ठितास्तन्नमपतिनापावादयोऽपि क्रियावादयोऽपि क्रियावाचकाएवं स्त्रीषु वि
तानद्व्यविकल्पवाचकाः यद्वा याशब्दस्य च यात्र संज्ञानलक्षणाद नाम्नः यदः स्या
दौत्यदायने अपि च पेति सिद्धं लाक्षणिकस्याः पियद्दणेष विशेषइ निवार्य स्यात
वाशब्दस्य यात्वे किं स्यादिकल्पार्थे गैयथादाविववातीनिकस्पस्यादिगि वेत्र अव ४८

ग्यादिभिर्भक्तिर्ल्लुमिभक्तिवांदेल्लुकः संभवात् उभयं चार्थं विभक्तिरिदृशा स्यापि संज्ञार्थं लक्ष्यानेयमन्यथा।
क्षिप्रःस्यादेवांऽवद्यन् सर्वादिपठितस्य उभयोऽपि स्यात्सं संज्ञाप्राप्तिः उभउभेत्यस्य पाठादि।
तिपाठेः कार्यस्योच्चारणसामर्थ्यात् दीत्तविवदितव्यात् रूपसामान्याऽभावात् किं च सर्वादि
मध्येपाठसामर्थ्यात्तउभकाकित्यादिरूपसिद्ध्यर्थो हि पाठः यात्तेस विहितस्य
डीत् यीदिवाविभक्तिसर्गवाचिकस्य यथानुक्तं यत्नदितव्यात् गणेत्वादिनस्य पाठा
ननु तदनुबंधकग्रहणेनाऽतदऽनुबंधकस्येति न्यायात् डोंडलिंगेत्येव मानयेत्यादौ
अकुंडलिन् यानुयनाऽदर्शनाच्चान्यारीत्याऽन्यत्रापि इति प्रसंगः परिहार्य इति.
यात्तविति पूर्वाचार्यसंज्ञाग्रहणान्न संज्ञादपि ने घाक्रियावाचकाः स्युः ने इति नागतिप्र-
संगः इति नत्रइत्यपेक्षितं वेत्यवेयेथापातात् प्रथमेत्यादिवत्ते नन्वेतयेवव्यवहार
संभावात् अत्रकश्चिदाह यात् क्रियावाचीन प्रत्ययइत्यत्र किं प्रमाणमिति उभयेनेभाग.
वतः पाणिनेर्वचनं भूवादयइतिहि न तदर्थः यदि गणपठिता एव धातवइति सभ
विषयात् न दाभ्वादयइत्येवांऽवद्यन् भूवावार्थं वदेतिभ्वर्थो वा चादयः संज्ञा इति
कात्यायनवचनमपि मानं क्रियावाचकाभ्वादयइति समानार्थः समानशब्दानांप्रतिषे

ॐ यइतिहिनागानाष्यवचनमपिमानं अक्रियायुवनेह्यातप्रसंगवारणार्थं हितन्नायास्क
वचनमपिभावः अंपानमाख्यातं सत्वप्रधानानि नामानीतिभावः क्रियाख्यातंर्थोः अ
५८ ख्येयेनेफलभावेनेयनेनेतिव्युत्पत्तेः ननुप्रसिद्धं प्रत्ययमाख्यातशब्दस्य पूर्वविदायेवंक
थंव्याख्यायतेइतिचेत् शृणु सत्वप्रधानानिनामानीति साहचर्यात् अन्यथास्पष्टइन्ये
वावक्तव्यतः प्रकृतिसाहचर्याद्धातवेवशब्देननत्तप्रत्ययइतिनिपातपदजातानामाऽऽ
ख्यातोपसर्गाइतितेनैवोक्तं अर्थापिप्रकृतिसाहचर्याद्धातवेवाख्यातशब्देनशब्दीनस्त
वितः साध्यत्वेनाक्रियानन्तयान्तरूपतिवंपनासिद्धरूपसत्वस्यासयजादित्विंवंपनंइतिद्र
ष्टिणाष्युक्तं यानवाच्यायाः साध्यत्वेपीदं वचनेमानमितिदिक् कारकाः क्रियाउच्यते
करोत्यर्थभूता उत्पादनाऽपरपर्य्याया उत्पन्नुकूलव्यापारः सनानरूपाभावेनैवकि
यातयाहि अभवतो गगनादेः क्रियमाणतयाभवतश्चघटादेः क्रियमाणतया
भवनार्थकर्तृः करोतिकर्मत्वतश्चाचकरोत्यर्थकर्तृभवितृप्रयोजकतयाभवते
रुत्पत्यर्थाप्रयोजकव्यापारेणनिरूत्यर्थमातः करोत्यर्थमवलंबते उक्तं च कारकेति
क्रियमाणेनतुकश्चित्कर्मणाविनाभवत्यर्थस्यकर्तृत्वेचकारकाः कथ्यन्तेकरो ५८